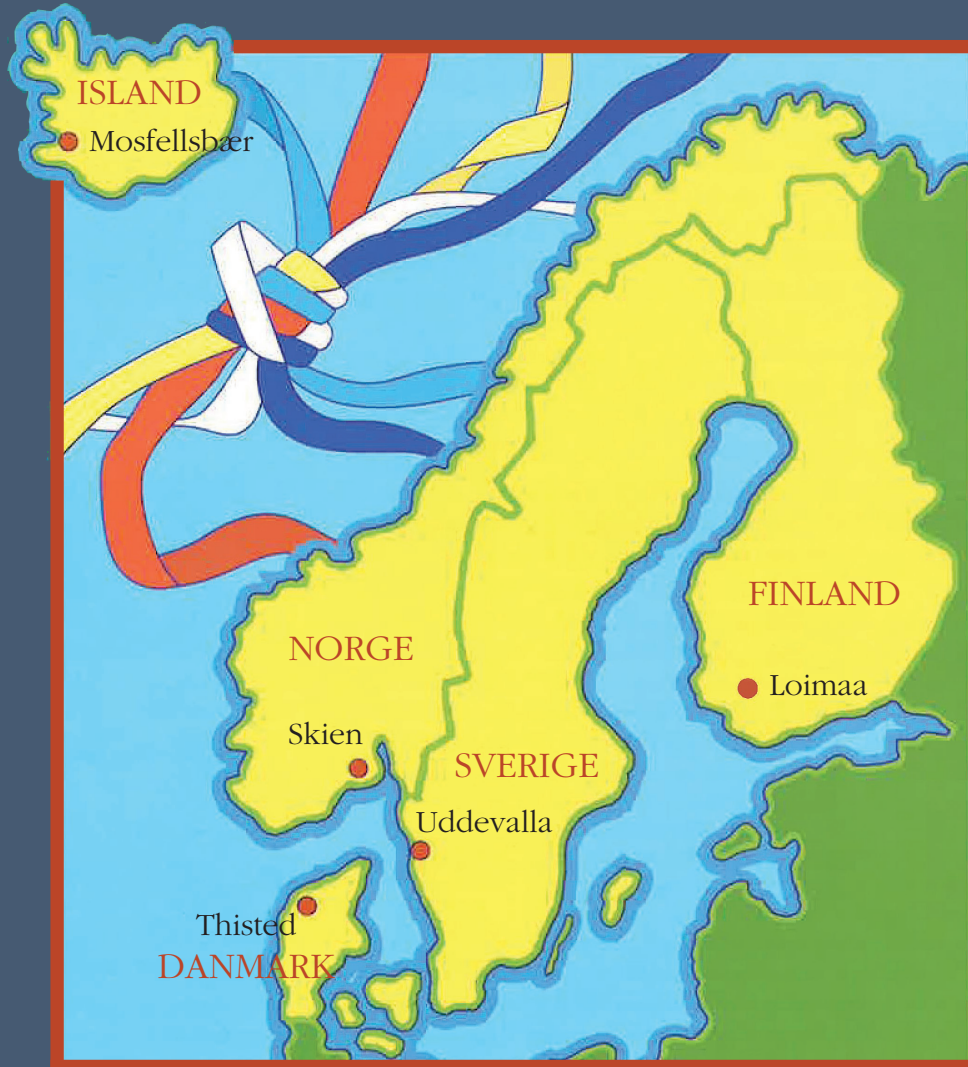


Norden i støpeskjeen



FORENINGEN NORDEN SKIEN

Norden i støpeskjeen

1800 – 1815

FORENINGEN NORDEN SKIEN

Redaktør Thor Øvrum

© Foreningen Norden Skien 2014
Utgiver: Foreningen Norden Skien

ISBN 978-82-303-2578-0

Papir: Profi silk 150 gr
Grafisk produksjon: Thure Trykk AS

Forside:
Vennskapsknuten er tegnet av kunstneren Erland Knudssøn Madsen.



SKIEN KOMMUNE

SpareBankstiftelsen
TELEMARK - GRENLAND



Innhold

Forord	<i>Thor Øvrum</i>	4
Forholdene i Norden 1800 – 1815	<i>Thor Wølner Gundersen</i>	7
 <i>Tidsbilder fra Skiens-området under napoleonskrigene</i>		
Hvordan foregikk valget til Eidsvolls-forsamlingen?	<i>Thor Wølner Gundersen</i>	16
Severin Løvenskiold	<i>Torbjørn Holm og Nils Hoppestad</i>	17
Diderik von Cappelen	<i>Torild Wølner Gundersen</i>	20
Niels Aall	<i>Thor Øvrum</i>	22
Tidsbilder fra Skiensområdet på 1800-tallet	<i>Torild Wølner Gundersen, Gard Strøm og Hans Aas</i>	23
Gjerpen i gamle dager – et kulturbilde fra 1791	<i>Asbjørn Bakken</i>	31
 <i>Et bilde af Thy mellem 1800 og 1814</i>		
	<i>Orla Poulsen</i>	33
 <i>Uddevalla i början av 1800-talet</i>		
	<i>Gunnar Klasson</i>	48
 <i>Mosfellskommun i början av 1800-talet</i>		
 <i>Loimaa</i>		
	<i>Janne Kuusinen og elever ved Loimaa gymnas.</i>	
	<i>Oversetter Aino Saana Gunbild Aas</i>	67

Torild Wølner Gundersen har utarbeidet et undervisningsopplegg for skienselevne.
Det blir lagt ut på skiensskolenes it-nett Fronter.

Forord

Kjære venner i Nordens eldste vennskapsbykjede! I Norge kan vi i år feire 200-årsjubileet for grunnloven vår. Det er vel verd å feire, men det skjedde mye i alle landene våre i årene 1800 - 1815 på godt og vondt. Landegrensene ble i løpet av disse årene endret mer enn i noen annen periode. Den gangen kom det til krig landene imellom – heldigvis ikke av de mest omfattende – men i dag kan vi se tilbake på et langt vennskap landene imellom. Vi i Foreningen Norden Skien har mange av våre beste venner nettopp i vennskapsbyene.

Vi ønsket å feire de historiske hendelsene med en gave til de unge i vennskapsbyene og til våre egne ungdommer. Vi besluttet at det måtte bli en liten bok som ville øke de unges kunnskap om forholdene i eget område i denne perioden, og om forholdene i vennskapsbyene. Flere av oss er erfarne historielærere, og vi vet at det er lettest å engasjere de unge om man tar utgangspunkt i det lokale. Men først måtte vi ha en felles innledning som setter hendelsene inn i et europeisk perspektiv.

Vi takker hjertelig alle som har bidratt med stoff til boka. Vi sendte en forespørsel til alle våre Norden-foreninger i vennskapsbykjeden – og alle svarte positivt. På grunn av at det skjedde mer i noen byer enn i andre, har omfanget av stoffet blitt forskjellig.

Boka er tenkt å kunne være grunnlag for prosjektarbeider for ungdom. Voksne kan også ha glede av den.



Lederen i Skien Historielag, Thor Wølner Gundersen, er også byens arkivar og har samarbeidet med flere pedagoger og lokalhistorikere om stoffet fra Skien.

Vi hadde ikke kunnet realisere tanken om en slik bok om vi ikke hadde fått økonomisk støtte. Både Skien kommune og Sparebankstiftelsen Telemark har vist stor imøtekommenhet. Vi takker hjertelig for støtten.

Forfatter Eivind Blikstad har vært til stor hjelp ved utformingen av boka.

Det er 200-årsjubileet for det som skjedde i de første årene av 1800-tallet som er bakgrunnen for at boka kommer akkurat nå, men vi håper den vil være nyttig i flere år fremover, blant annet ved våre ungdomsutvekslinger. Vi tror også at mange som er langt over skolealder, vil kunne ha glede av den.

Foreningen Norden Skien ved Thor Øvrum



*Christian Frederik var valgt
konge av Norge fra 17. mai
1814 til 10. oktober samme år.
Han var konge av Danmark
fra 3. desember 1839 til sin død
20. januar 1848.*



Forholdene i Norden 1800 – 1815

Hvordan var forholdene i våre nordiske vennskapsbyer omkring år 1800 og de følgende årene?

Etter "den store nordiske krig" 1700 – 1720 hadde landene i Norden en nesten 80-årig fredsperiode. Ved freden i Nystad 1721 hadde Sverige mistet sine områder rundt Østersjøen, unntatt Finland og en del av Pommern. Russland hadde fått en havn ved Østersjøen og blitt en europeisk stormakt.

I denne lange fredsperioden opplevde landene store økonomiske og kulturelle fremskritt. Både Danmark-Norge og Sverige opplevde perioder med opplyst enevelde og liberalisme. Overklassen var opptatt av nye politiske, økonomiske og religiøse ideer.

Den danske kongen Christian 7. (1766 – 1808) var sinnssyk så andre styrte i hans navn.

I Sverige hadde "frihetstidens" svenskeparlamentarisme" 1720 – 1772 . En krig mot Russland førte til tap av landområder. Frihetstiden ble fulgt av et gustavianske enevelde 1772 – 1809. Det endte med statskupp mot Gustav 3. og at sønnen Gustav 4. Adolf ble innsatt som konge.

Ute i Europa kjempet England og Frankrike om herredømmet på havet og om kolonier. Våre land tjente på handel, men forutsetningen var at de ikke ble direkte trukket med i krigen. Derfor inngikk de flere ganger nøytralitetsforbund. På det meste var Danmark – Norge, Sverige, Russland

og Preussen med i samme forbund.

Den lange fredsperioden ble brutt i 1800. Da ble Danmark – Norge tvunget ut av nøytralitetsforbundet og i 1807 begynte krigene som førte til store endringer i Norden.

Avgjørende år i Norges historie

I 1804 ble Napoleon Bonaparte keiser i Frankrike. Gjennom sine seire på slagmarken var han blitt Europas mektigste mann – og meget populær i Frankrike. Paven var innbudt til kroningen av keiseren, men Napoleon satte selv kronen på sitt hode.

Året etter vant han på én gang seier over den tyske keiseren og den russiske tsaren i "trekeiser-slaget" ved Austerlitz i Bøhmen. Neste år slo han den preussiske hæren fullstendig. Nesten hele Europa bøyde seg nå for Napoleon, men ennå hadde han ikke greid å tvinge England i kne. Han fikk bygd nye skip for å gjøre landgang i England, men lord Nelson ødela denne flåten i det store sjøslaget ved Trafalgar utenfor spanskekysten.

Napoleon la nye planer for å slå England. I 1807 ble han enig med den russiske tsar Aleksander om å stenge alle europeiske havner for engelske skip og engelske varer. Slik skulle England knekkes.

Danmark-Norge kommer med i krigen

På denne måten kom også Danmark-Norge med i krigen. Engelskmennene svarte nemlig umiddelbart og kom Napoleon i forkjøpet. De angrep og bombet København, og den dansk-norske kongen ble tvunget til å utlevere flåten. Kort etter seilte engelskmennene bort med den dansk-norske flåten, i alt 66 krigsskip og nesten 100 lasteskip med våpen, ammunisjon og annet krigsutstyr. Dette var rett og slett et røveri.

Den dansk-norske kongen kunne ikke finne seg i dette, han gikk inn i krigen på Napoleons side. Dette ble en ulykke for Norge, som mistet sin viktigste handelsforbindelse, nemlig England. I stedet stengte den engelske flåten farten over havet så nordmennene ikke fikk solgt sin trelast og sin fisk. Noen prøvde å lure seg over Skagerrak til Jylland etter korn. Mange lyktes ikke. Britene kapret norske fartøyer, og norske sjøfolk ble satt i "prisonen", hvor mange ble sittende i årevis. Det ble fattigdom og hungersnød i Norge.

Enda verre ble det da Sverige kom med i krigen i 1808. Russland hadde rykket inn i Finland (som var underlagt Sverige) og 200-000 franske soldater stod i Danmark og truet Sverige fra den kanten. Napoleon tvang Danmark-Norge til å erklære Sverige krig. Nordmennene måtte dermed klare seg selv – nå var Norge avskåret fra Danmark også administrativt. I denne situasjonen måtte kongen i København gi Norge en regjering, men under sin myndighet. Den meget populære danske prinsen Christian August av Augustenborg, kommande-

rende general i Norge, ble utnevnt til stattholder.

Nordmennene hadde ikke hatt fiender i landet siden Karl den 12s tid (ca 1720), og det stod svært dårlig til med det norske forsvaret. Tiltak ble satt i gang, men det monnet lite, mye på grunn av dårlig økonomi. Samtidig måtte man også forsøke å bygge opp igjen en ny flåte som erstatning for den som var "stjålet". Det ble mest bygd små kanonbåter med én eller to kanoner (jernverkene støpte kanoner og kuler i mengder), og i tillegg til de mange båtene som forsvaret bygde, fikk også private lov til å ruste ut slike kanonbåter, og de fikk offisielle kaperbrev som gav dem lov til å kapre fiendtlige fartøyer. Når engelske og svenske seilskip lå i vindstilla, ble kanonbåtene rodd ut, norske mannskaper gikk om bord og skipene kunne føres til norske havner med dyrebar last av mat og våpen.

Våren 1808 samlet den dårlig utstyrte norske hæren seg ved grensen mot Sverige, mest fra Kongsvinger og sørover. Svenskene rykket over grensen, blant annet for å ta Kongsvinger festning. Ved Lier fikk de en seier, men de trakk seg tilbake fordi nordmennene tok 400 krigsfanger ved Kongsvinger og 400 i nærheten av Halden. Dermed stilnet krigen av, men nordmennene hadde fått selvtillit og var innstilt på å ofre alt for å forsvare seg.

Vinteren 1809 var meget hard for nordmennene; havet frøs til is nesten helt til Danmark, og det var umulig å få tak i korn. Enda verre var det i Sverige – russerne hadde tatt nesten hele



Fossum jernverk ved Skien omkring 1800. Alle verksbygningene er nå for lengst borte. Den eneste som står igjen er det lille krutthuset som står for seg selv i forgrunnen. Det har siden fått nytt tak. Verket var distriktets absolutt største arbeidsplass. "Næst efter skogsdrift, kullbrenning og kjøring – hvori deltok 200 mann – beskjeftiget grubene de fleste folk: hjemmegrubene 41 mann og 16 kjørere" – "Masovn, stangjernhammere, sagbladhammer, sagene, mølle og stampe sysselsatte mellem 90 og 100 arbeidere, hvorav de fleste nu hadde daglønn og ikke akkordarbeide." I de første årene av 1800-tallet hadde verket en glanstid. Etterspørselen etter kanoner og kuler var stor.

KILDE: Fra "Fossum verk gjennom 400 år", Oslo 1939

Finland, og nå marsjerte de på isen over Bottenhavet og truet Stockholm. Den svenske generalen som stod ved grensen mot Norge, fikk Christian Augusts løfte om at han trygt kunne dra mot Stockholm og hjelpe mot russerne. Christian August var redd for at russerne skulle ta Sverige og dermed true Norge.

Statskupp i Sverige

Situasjonen var nå meget vanskelig for Sverige. Russerne hadde tatt nesten hele Finland, og nå marsjerte de på isen over Bottenhavet og truet Stockholm. Den svenske generalen som stod ved grensen mot Norge, hadde jo fått Christian Augusts løfte om at han trygt kunne dra mot Stockholm og kjempe mot russerne. På denne tiden ble den udugelige svenskekongen Gustav 4. Adolf avsatt, og hans onkel Karl 13. ble konge. Men han var barnløs, og svenskene valgte Christian August som tronfølger. Prinsen ble snart like avholdt i Sverige som han var i Norge. Situasjonen så lysere ut enn på lenge, men så døde Christian August plutselig.

I vel tre år var det fred mellom Nordens folk, men Danmark-Norge var stadig i krig med England. Både Norge og England ønsket å gjenoppta handelen, men dansk kongen, som hatet England etter flåteranet, ville ikke svikte Napoleon. Dermed ble kornmangelen akutt i Norge.

1812 – det store nødsåret

Året 1812 ble et ulykkesår – ikke bare for Napoleons store armé som frøs i hjel i Russland. I Norge var sommeren uvanlig kald, og snøen og kulda kom så tidlig på høsten at kornet ikke ble modent. Noe måtte berges inn mens det ennå var grønt, resten ble stående ute og råtne på kornstauene. Selv i gode jordbruksstrøk ble det krise, og i byene var nøden ufattelig stor. Veldig mange døde av sult, og enda flere ble syke på grunn av usunn mat. Folk blandet nemlig bark i melet som de brukte til brødbaking, og mange malte opp tørket fisk og blandet dette i brødet. Det ble det verste nødsåret Norge noen gang hadde opplevd.

I sin fortvilelse var det mange som tok sjansen og rodde til Jylland for å få tak i korn, slik Henrik Ibsen forteller om i diktet om Terje Vigen. Men mange fikk erfare at dette var både nytteløst og farlig, både på grunn av dårlig vær og på grunn av patruljerende fiendtlige fartøyer. Når katastrofen for Norge ikke ble enda verre, skyldtes det først og fremst et av medlemmene av komiteen som hadde ansvar for matforsyningen, nemlig grev Herman Wedel. Med stor fare for egen sikkerhet reiste han, kledd som matros, mange turer til Jylland for å kjøpe korn. Det var ikke få kornskuter som kom velberget hjem til Norge i mørke vinternetter. Jernverkseierne Severin Løvenskiold på Fossum og Jacob Aall på Nes ved Arendal (født i Porsgrunn) gjorde også mye godt for folk som var i nød. Slik klarte

nordmennene seg gjennom napoleonskrigenes verste nødsår, men fortellinger fra «barkebrødstiden» levde videre i flere generasjoner.

1813 – Christian Frederik til Norge

En tidlig vårmorgen i 1813 kom en liten fiskerbåt inn til Hvaler. Underveis fra Jylland hadde den passert mange engelske krigsskip. Men de lot den seile videre, for det så ut til å være bare alminnelige fiskere om bord. På Hvaler hadde det norske sjøforsvaret hovedstasjon. En av karene i fiskerbåten gikk straks opp til admiralen og presenterte seg. Det var den danske kronprins Christian Frederik som på denne måten hadde lurt seg over til Norge. Han var utnevnt til stattholder i Norge, bare 27 år gammel.

Christian Frederik dro straks ut på en reise rundt i landet. Han innsiserte festningene og snakket med alminnelige mennesker og hørte hva de hadde å klage over. Han vant mange nye venner, sjarmerende og stilig som han var, vel utdannet og glad i selskaper. Også før han kom til Norge hadde han norske venner, blant dem Carsten Anker på Eidsvoll, som hadde ivret for at han skulle komme. Men én mann holdt seg unna. Grev Herman Wedel var overbevist om at det eneste riktige for Norge var å slutte seg til Sverige. Han var ikke glad for det danske styret i Norge, men han mente at landet ennå ikke var sterkt nok til å stå alene.

I mellomtiden hadde mye annet skjedd.

Svenskene hadde valgt en ny tronfølger. Utrolig nok hadde valget falt på en av Napoleons store generaler, marsjall Bernadotte. I Sverige tok han navnet Karl Johan. Han mente at Sverige ikke burde tenke på å ta Finland tilbake fra Russland. Det ville være mye bedre om Sverige og Norge ble ett rike, for Skandinavia var lett å forsvare. Han fikk til en avtale med Russland, og siden med de andre stormaktene, om at Sverige skulle få Norge dersom den svenske hæren hjalp til med å slå Napoleon, mannen som tidligere hadde hjulpet ham fram.

Igjen ble det krig i Norden. Samtidig med at Karl Johan forfulgte Napoleon etter slaget ved Leipzig høsten 1813, truet han Danmark. Siden Napoleon var slått, stod Danmark-Norge nå helt alene. Den danske kongen hadde ikke annet å gjøre enn å slutte fred. Den 14. januar 1814 ble fredsavtalen undertegnet i Kiel.

Reaksjoner på fredsavtalen

Ved fredsavtalen i Kiel måtte den danske kong Frederik 6. gå med på å avstå Norge til Sverige og si fra seg alle rettigheter over Norge for seg og sine etterkommere. De gamle norske skattlandene Island, Grønland og Færøyene skulle likevel følge Danmark.

Den 24. januar kom det ilbud til Christian Frederik om Kielfreden. De norske festningene skulle straks overgis til svenskene, og Christian Frederik skulle reise hjem til Danmark. Men han ville ikke overgi Norge uten motstand. Han reiste



Menstad gård ved Skien, tegnet av A. Hersleb 1795. Navnet betyr antakelig stedet der gården Meen hadde sin båt plass ved elva. En slik båt plass ble kalt "stø". På 1600- og 1700-tallet tilhøte Menstad de såkalte maritime legder, dvs. de legdene som skulle stille båtfolk til krigsflåten istedenfor soldater. Nå er området stort sett tatt til industri eller annen næringsvirksomhet.

rundt i landet for å lodde stemningen og for å bygge seg opp en posisjon som leder for nordmennene. Og nordmennene var rasende over behandlingen i Kiel – å bli gitt bort som en flokk dyr uten en gang å bli spurt eller orientert om saken. Selv om mange var misfornøyd med deler av det danske styret, var det atskillige bånd som gjennom 400 år hadde bundet dansker og nordmenn sammen.

Christian Frederik tenkte å kunngjøre at han var Norges konge etter sin arverett. Men først ville han høre hva de fremste menn på Østlandet sa om planen. De møttes 16. februar hos Carsten Anker på Eidsvoll. Der stod professor Georg Sverdrup fram og sa at når den danske kongen hadde gitt fra seg sine rettigheter, hadde heller ikke prinsen noen rett. Nå lå retten til å bestemme hos det norske folk.

Arbeidet med å gi Norge en grunnlov

Etter stormannsmøtet var det klart at prins Christian Frederik måtte overta styret i Norge som regent og inntil representanter for hele det norske folk kunne komme sammen og vedta en ny grunnlov. Ved kongevalget etterpå lå den populære prinsen godt an til å bli valgt. I så fall, og ved å vedta en ny grunnlov, satte nordmennene seg opp mot stormaktene, som hadde lovet Norge til Karl Johan, hvis han hjalp dem med å slå Napoleon.

Prinsen sendte snart ut en kunngjøring til det norske folk: Prestene skulle samle menighetene den 25. februar, lese kunngjøringen, holde en patriotisk tale og ta menighetene i ed på at hver og en ville "hevde Norges selvstendighet og våge liv og blod for det elskede fedreland". Etterpå skulle hver menighet utpeke valgmenn, som sammen skulle velge representanter til en riksforsamling.

Den patriotiske stemningen, fedrelandsbegeistring, bølget fram, bare noen få tenkte på de ventende problemene med stormaktene og den krigsvante svenske hæren under Karl Johan! Påskedag, 10. april 1814 møttes representantene som ble vår første nasjonalforsamling. Hele landet sendte representanter, bortsett fra Nordland og Finnmark – posten nordover hadde vært for sein. 112 representanter møttes i Carsten Ankers hjem på Eidsvoll, mens verten selv var i England for å tale Norges sak der. Det var viktig at stormaktene ikke så på hendelsene i Norge som opprør og revolusjon.

To grupper kom til å stå mot hverandre i forhandlingene: unionspartiet og selvstendighetspartiet. Ord som forrædere ble brukt, men alle hadde Norges beste i tankene, de var bare uenige om veien man måtte velge. Unionspartiet mente at union med Sverige var uunngåelig, Norge kunne ikke stå seg mot Sverige og stormaktene, fattig og utpint som landet var, uten krigsflåte og med en hær som manglet både våpen og mat. Men én sak var helt klar – de ville ikke ofre Norges selvstendighet. Mot unionspartiet stod selvstendighetspartiet, som utgjorde $\frac{3}{4}$ av forsamlingen. Disse håpet at Carsten Anker skulle skaffe fred med England. Begge land ønsket jo å få handelen i gang igjen, og hvis det skjedde, ville Norge få råd til å bygge et bedre forsvar, mente de.

En komité på 15 mann ble valgt for å utarbeide et forslag til grunnlov. Formann var Christian Magnus Falsen som tilhørte selvstendighetspartiet. Partipolitikken viste seg i enkelte formuleringer som forsøkte å utelukke Karl Johan som konge. Men en rask og god jobb ble gjort, fundamentet for Norges framtid var murt opp, og de 110 paragrafene som utgjorde Norges grunnlov, ble vedtatt, en etter en. Makten i landet skulle deles mellom stortinget, kongen og høyesterett – etter det såkalte maktfordelingsprinsippet.

17. mai 1814 ble Grunnloven vedtatt, representantene satte sine navn under, og så ble Christian Frederik enstemmig valgt til Norges konge.

Norge inn i ny union

To dager etter avla både den nyvalgte kongen og representantene ed til grunnloven, og den 20. mai reiste de hjem etter først å ha samlet seg om de kjente ordene "Enige og tro til Dovre faller".

Men allerede fra den 18. mai visste Christian Frederik at fremtiden ikke så lys ut. Han hadde fått hemmelig bud om at stormaktene ville tvinge Norge til å godta Kielfreden. Noen uker etter kom representanter for stormaktene til Kristiania for å presse Christian Frederik til å gi fra seg kongemakten. På denne tiden var Karl Johan kommet hjem til Sverige, og snart stod hele den svenske hæren klar til angrep på Norge. Christian Frederik forstod at han måtte bøye seg, men han hevdet – med full rett – at han ikke hadde myndighet til å forandre Norges grunnlov, det hadde bare det norske Stortinget.

Christian Frederik så faren for krig med Sverige, og han mobiliserte befolkningen til heimevernet, hæren eller flåten. I slutten av juli begynte krigen. Oberst Krebs stanset svenskene ved Kongsvinger, men Fredrikstad ble erobret. Den norske hæren trakk seg tilbake vest for Glomma, slik ble det lettere å forsvare seg. Karl Johan ønsket ingen lang krig som ville virke negativt når seierherrene etter napoleonskrigene skulle møtes til forhandlinger i Wien. Etter tre uker ble det derfor våpenstillstand. Forhandlere fra Norge og Sverige møttes, og ved konvensjonen (overenskomsten) i Moss 14. august 1814 lovte den svenske kongen å godkjenne Grunnloven fra Eidsvoll med de endringer som måtte gjøres for at de to land skulle

bli forent. Men dette måtte han forhandle med Stortinget om. Norge ble altså sett på som egen stat, med egen grunnlov og eget Storting!

Christian Frederik lovte å innkalle Stortinget og dernest nedlegge sin kongemyndighet. I oktober trådte Stortinget sammen – til de første selvstendige forhandlinger med en annen stat. Karl Johan truet stadig med å bryte våpenstillstanden og begynne krigen igjen hvis Stortinget ikke bøyd seg. Svenskene ville at Stortinget straks skulle velge Karl 13. til Norges konge, men Norges leder i disse vanskelige forhandlingene, stortingspresidenten Christie, hevdet med styrke at først måtte de bli enige om vilkårene for unionen. Først etter at Stortinget hadde vedtatt alle de grunnlovsendringer som var nødvendig, ble Karl 13. valgt til konge 4. november 1814.

Karl 13. var gammel og han døde alt i 1818. I praksis var det Karl Johan som regjerte fra første stund. Kort etter kongevalget kom han til Norge og avla ed til forfatningen. Stortingspresident Christie, Norges fremste mann, holdt en kort tale der han understreket at nordmenn og svensker nå var brødre, og at kongen ikke måtte foretrekke den ene fremfor den andre.

Historien om unionstiden er et annet kapittel. Unionen med Sverige kom til å vare i drøyt 90 år.

KILDER:

Enkelte lærebøker for ungdomsskolen.

Egne notater brukt i undervisningen om 1814.



Tidsbilder fra Skiens-området under napoleonskrigene



*Skien Kirke på Handelstorvet
1783 – 1886
Prinsensgt. (Henrik Ibsensgt.)*

Hvordan foregikk valget til Eidsvolls-forsamlingen?

Etter stormannsmøtet på Eidsvoll 16. februar var Christian Frederik klar over at han ikke kunne hevde noen arverett til Norges krone. Men han var trygg på at han hadde folket bak seg – og han handlet raskt. Da svenskene den 20. februar sang Te Deum i Stockholms kirker som takk for Norges erobring, hadde prinsen alt dagen før satt sitt navn under en kunngjøring til det norske folk: I alle landets kirker skulle menighetene samles, og fra prekestolen skulle dette spørsmålet stilles: Sverger I å hevde Norges selvstendighet og å våge liv og blod for det elskede fedreland? I Skien foregikk dette historiske møtet den 4. mars – Christianskirken i Skien, med plass til 1200 mennesker, var fylt til trengsel. Sogneprest Stockfleth holdt ”en kort, men kraftfull innledningstale”, og så ble forsamlingen tatt i ed. Til å møte til riksforsamlingen som representant fra Skien ble Didrik von Cappelen valgt. Han ble utstyrt med en fullmakt til prinsen fra byens embetsmenn ”og dens 12 utvalgte menn”.

I Gjerpen foregikk valget slik:

Den 11. mars tok sogneprest Edvard Munch menigheten i ed (ordlyd som ovenfor), og deretter foregikk valget på de to menn fra Gjerpen som skulle delta i valget av utsendinger fra Bratsberg amt (= Telemark fylke) til riksforsamlingen på Eidsvoll. De som ble valgt, var kammerherre Løvenskiold på Fossum og lensmann Peder Limie. Valgdokumentet, skrevet av Sogneprest Munch, er

en studie i svulmende språk.

Ved valgmannsmøtet på Fossum var Solum representert ved sorenskriver Jonas Wessel og bonde Jon Aanerød.

Den 23. mars møttes valgmennene fra hele amtet på Fossum og kåret de tre representantene til den grunnlovgivende forsamling på Eidsvoll.

Eidsvollsmennene fra det som nå heter Telemark fylke

Fra byene var disse valgt:

Diderik von Cappelen, Skien

Christian Hersleb Horneman, Kragerø

Jørgen Aall, Porsgrunn

Fra amtet, det vil si landdistriktene som valgte samlet:

Peder Jørgen Cloumann

Severin Løvenskiold

Talleiv Olsson Huvestad

For at de som lå ute i felten også skulle få stemme, fikk de militære egne representanter.

Fra Telemarkske infanteriregiment møtte:

Gullik Madsen Røed, bosatt i Sande i Vestfold

Enevold Steenblock Høyum, bosatt i Holla

De tre var fungerende amtmann Severin Løvenskiold, justisråd, tidligere fogd i Øvre Telemark Peder Jørgen Cloumann og gardbruker og lærer Tollev Huvestad fra Eidsborg (minst én bonde skulle delta fra hvert fylke). En fullmakt ble deretter skrevet, som disse tre hadde med til Eidsvoll.

KILDER:

E. Østvedt: Skiens historie, bd. II, T. Christensen: Gjerpens historie, bd. II, Opplysninger fra Nils Andreassen, Solum historielag

Severin Løvenskiold

Født 7. februar 1777 i Porsgrunn. Død på Fossum 15. september 1856.

Faren, kammerherre Severin Løvenskiold, eide Bolvik jernverk og flyttet i 1787 inn i Kammerherregården i Porsgrunn. I 1793 overtok han Fossum jernverk etter sin bror.

I Grenland var det flere herreseter og storgårder enn de fleste andre steder i landet på den tiden. Det var rikdom, eierne var velorienterte og ofte kritiske mot enevoldstyret. Handelen med England var like viktig som handelen med Danmark.

9 år gammel, ble Severin sendt til Tyskland for å fortsette skolegangen hos den anerkjente pedagogen; pastor Milow. Severin var tidlig moden og en mønsterelev. Han ble også opptatt i kretsen av dansk-tysk høyadel som dominerte tvillingrikenes

administrative ledelse. Her ble nok de første spirene til hans aristokratiske livssyn og hans særnorske og kritiske innstilling overfor styret i København lagt.

I 1792, etter å ha blitt konfirmert, begynte Severin på Latinskolen i Eutin. Rektor var den kjente filologen Johan Heinrich Voss. Severin snakket nå tysk som sitt morsmål og behersket både fransk og engelsk. Hos Voss ble han også drevet hardt i latin og gresk.

Voss var en sterk beundrer av den franske revolusjon. Han var en mann uten videre manèrer. Kanskje er det fra Voss Severin har fått sin måte å framføre sine meninger med stor oppriktighet, uten å pakke dem inn i diplomatiske vendinger

Det er liten tvil om at de 8 årene i Holsten, sammen med den kulturelt frisinnede og kosmopolitiske høyadelen, har vært med på å forme Severin og knyttet forbindelser som ble av betydning senere i livet.

Faren ønsket at han skulle sette seg inn i skogs- og bergverksdrift, men etter noen måneder i 1794, ble han kalt til København. Faren ba han nå i stedet studere jus og på den måten kvalifisere seg til statstjeneste. Konjunktorene for de norske jernverkene var på den tiden ganske dårlige. Studiene ble avsluttet i juni 1796. Faren hadde i mellomtiden overtatt Fossum og Severin dro hjem for å overta driften.

I løpet av to år forbedrer han driften på verket og i skogene, før han får en tanke om å søke stillingen som amtmann i Bratsberg. Da må han



*Severin
Løvenskiold
1777 – 1856.*

imidlertid ha praksis fra sentraladministrasjonen i København. 10.april 1799 får han stilling som auskultant (tilhører/lærling) i Rentekammeret (del av finansdepartementet). Han er nå 22 år gammel. Arbeidsområdene er bergverk- og skogsdrift.

I 1801 utnevnes han til assessor i Commercekollegiet, arbeidsområdet er bergverks- og skogsdrift. I 1802 ble han assessor i Finanskassedireksjonen, med arbeidsområdet innenfor finansielle områder.

I 1802 gifter han seg med Sophie H. Knut. På våren 1803 blir han utnevnt til Amtmann i Bratsberg. På høsten, samme år, overtar han Fossum.

Utnevnelsen satte strek for Severins faste københavneropphold og tilhold i samlingsstedet Det Norske Selskab. Her samlet menn som Christie, Christian Magnus Falsen, Nicolai

Wergeland, Christian Krogh, Wedel Jarlsberg, Jørgen Herman Vogt og mange flere seg, mens de utdannet seg i København.

Alle hadde en sterk kjærlighet til fedrelandet og alle dro da også hjem til Norge og de fattige kårene der før og etter 1814.

Da Severin i 1807 var på hjemreise, ble han innkalt til et møte med kronprins Frederik i Kiel. Krig var brutt ut med England og kronprinsen ville høre hans mening om hvordan en kunne berge Norge. Han svarte at Danmark måtte finne en annen form for utenrikspolitikk for Norge enn for Danmark. Man måtte opprette en egen norsk regjering under ledelse av Christian August, og la denne få fullmakt til å ta de avgjørelser de mente var til det beste for Norge både i indre- og utenrikspolitikken. Dette var ikke det kronprinsen ønsket å høre på dette tidspunktet, men klar tale for det som var nordmennenes ønske.

Som amtmann var Severin kongens representant. Han hadde ledelsen av vegvesenet, fattigvesenet, postvesenet og overoppsyn med justisvesenet.

Det som for den enkelte innbygger kom til å få størst konsekvenser i de tøffe årene med krig, fattigdom og hungersnød, var hans utrettelige kamp for å sikre forsyningene av matkorn og såkorn i det området han styrte. Han var vant med å proviantere alle sine ansatte gjennom innkjøp av korn og andre varer fra Danmark. Denne erfaringen og dette kontaktnettet kom godt med i nødsårene fram mot 1814. Han opprettet en provide-

ringskommisjon, som etter harde kamper med de styrende i København, ble anerkjent som offentlig autoritet og ikke bare et privat foretagende. Slik lyktes det kommisjonen å avverge hungersnød innen amtets grenser. Hans kunnskap, energi og omsorgsfullhet skaffet ham en udiskutabel popularitet i sitt distrikt i denne tiden.

Begivenhetene ute i Europa, Frederik VI's utenrikspolitikk og mulighetene for at Norge skulle bli en viktig brikke i de løsninger seierherrene ville velge etter at seieren over Napoleon var blitt til virkelighet, får Severin til å søke avskjed som amtmann. Han ville stå fritt når den uunngåelige krise ville ramme Danmark og i særlig grad Norge. Begrunnelsen var et for stort arbeidspress til både å drive Fossum, lede provideringen og mestre arbeidsoppgavene som amtmann. Søknaden ble innvilget 24. desember 1813.

For å få valgt representanter til riksforsamling på Eidsvoll, hvor det skulle lages grunnlov, ble det vedtatt en ekstraordinær bededag i kirkene, hvor valgene skulle foregå. Her krevde Christian Frederik at både velgere og representanter skulle avlegge en ed på at de ville arbeide for Norges selvstendighet, den såkalte folkeeden. Prinsen var klar over at sterke krefter i Norge var innstilt på forhandlinger for å få til en fredelig overgang til union med Sverige. Den ville han med alle midler forhindre.

Severin Løvenskiold ble valgt som førsterepresentant for Bratsberg amt til riksforsamlingen



Mand og pige af Tellemarken.

Omtrent slik gikk folk kledd på denne tiden.

på Eidsvoll i 1814. Sammen med grev Hermann Wedel Jarlsberg var han den eneste som ikke på forhånd hadde avlagt eden.

Så drar Severin Løvenskiold, den konservative monarkisten, til Eidsvoll. Han er klar til innsats for fedrelandet da Christian Frederik åpner Riksforsamlingen 10. april 1814. I fullmakten fra Bratsberg amt er han "bemyndiget til at beslutte og iværksætte alt hvad de i Forening med Rigets øvrige deputerede maatte ansee gavnlig for Fædrelandet og dets tilkommende Styrelse".

Severin Løvenskiold beskrev i ettertid Eidsvoll-oppholdet som "Mit Livs ulykkeligste sex Uger". De var ulykkelige fordi det var ført en uforstandig og farlig politikk og for den mistro han selv var utsatt for. Han var den mest høymælte talsmannen for "unionspartiet". Ofte stolt og stram i sin måte å være på ble han sammen med Nicolai Wergeland fort den mest upopulære, i opposisjonen mot "selvstendighetspartiet".

Severin Løvenskiold og hans "partifeller" i "unionspartiet" fikk rett i sine realpolitiske meninger. Norge ble som kjent, bare noen måneder senere, ført inn i en nesten 90-årig union med Sverige.

Ett var imidlertid sikkert; Alle 112 representantene på Eidsvoll var enige om at Norge skulle få sin egen konstitusjon/grunnlov, uansett hva framtida måtte bringe.

Severin Løvenskiold var statsminister 1828 – 1841 og stattholder 1841 – 1856.

KILDER:

Norsk Biografisk leksikon

Olaf Gjerløw: Stattholder Severin Løvenskiold

Jo Sellæg: Fossum, verk og hage.

Diderik von Cappelen

Diderik von Cappelen ble født 21.juni 1761 i Skien. Foreldrene var Diderich von Cappelen og Petronelle Pedersdatter Juell. Familien tilhørte overklassen i Skien.



Diderik von Cappelen
1761 – 1828.



Niels Aall
1769 – 1854.

Diderik giftet seg første gang i 1787 med Maria Plesner. Hun døde i 1800, og samme året giftet han seg på nytt med Marie Severine Blom. Begge disse damene tilhørte også de finere familiene i Skien. Han hadde barn i begge ekteskapene. Hans eldste sønn hette også Diderik, og han arvet skogeien-dommer i Nome og bosatte seg der som eier av Ulefos jernværk og Holden Hovedgård. Den dag i dag drives og eies disse eiendommene av Cappelen-familien.

I Skien drev Diderik en omfattende virksomhet innen trelast og skipping. Han eide skip, sagbruk og bygårder. Han bodde på Mæla gård, som han hadde arvet etter sin far, og virksomheten hadde gått i arv fra både faren og farfaren.

I år 1800 kjøpte han Gimsøy klostres store jordeiendommer i øvre Telemark, og tre år seinere kjøpte han Gimsøy klostres herregård med jord



Akvarell av av Søndre Brekke, nå Telemark Museum, fra ca 1800.

og skog i daværende Solum, dessuten Solum kirke med flere gårdparter, Bratsberg gård og andre eiendommer. Han eide også for en kortere tid Borgestad gård i daværende Gjerpen. Vi kan derfor hevde at han var Skiens rikeste mann.

Da nødsårene kom på begynnelsen av 1800-tallet, kom han seg velberget gjennom dem uten å få økonomiske problemer. Han gjorde også viktig arbeid for innbyggerne i Skien ved at han som medlem av "provideringsskommisjonen" (matutdelingsforeningen) for Bratsberg Amt (Telemark fylke) delte ut korn til innbyggerne. Det var vanskelig å skaffe mat til alle, og særlig vanskelig hadde jernverksarbeiderne det. De trengte mye

mat pga. hardt arbeid, og de hadde liten tid til å skaffe seg mat på egen hånd. Diderik von Cappelen gav økonomisk hjelp både til familien sin og til fattige i Skien. Da det første universitetet ble grunnlagt i Norge, gav han 10.000 riksdaler til opprettelsen av dette. Han var sterkt sosialt og samfunnsmessig engasjert og drev som nevnt en utstrakt privat velgjørenhet, samtidig som han støttet både undervisning, veibygging og hjelp til syke mennesker som trengte opphold på sykehus.

Da Skien skulle velge representant til riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814, ble Diderik von Cappelen valgt til å representere byen. Da han kom til Eidsvoll, påtok han seg å være vert sammen

med Peder Anker. Han sluttet seg til unionspartiet i likhet med bl.a. Severin Løvenskiold, grev Wedel Jarlsberg, Jacob Aall og Peder Anker. Men han gjorde seg ikke særlig gjeldende i forhandlingene. Han sendte brev hjem, men bare med referater som gjengav hva hans meningsfeller mente. Disse brevene sirkulerte blant vennene i Skien.

Etter grunnlovsforhandlingene deltok Diderik von Cappelen aldri mer i politikken. I stedet ofret han seg for godsene og forretningene sine.

30. april 1828 døde Diderik von Cappelen. Godsene ble da fordelt på barna. Som nevnt arvet den eldste sønnen de store skogeiendommene ved Ulefoss. Sønnen Hans Blom Cappelen overtok Gimsøy kloster, som var i familiens eie til 1898.

KILDER:

Einar Østvedt: Skiens historie bd. II

Terje Christensen: Gjerpens historie bd. II

Nils Petter Thoresen: Norgeshistorien i årstall.

Niels Aall

Niels Aall ble født i Porsgrunn i 1769 og døde på Ulefos i 1854. Han var bror av de to eidsvollsmennene Jørgen og Jacob Aall og fetter av Severin Løvenskiold. Dessuten var han svoger av Diderik von Cappelen.

Han vokste opp i Porsgrunn, men fikk sin handelsutdannelse i London og Paris. Etter faren arvet han det store Ulefosgodset. Han var en av landets ledende politikere i 1814. Som sin fetter

Severin Løvenskiold arbeidet han iherdig for å skaffe korn til distriktet i nødsårene først på 1800-tallet. I 1810 flyttet han til gården Søndre Brekke ved Skien, nå Telemark Museum. Her fikk han utført store utbedringsarbeider. Bygningene er i 2013 restaurert tilbake til Aalls tid. Det var også han som fikk bygd den flotte bygningen på Store Ulefos som fremdeles ruver i landskapet med sin store kuppel.

Niels Aall var en av de ivrigste til å sikre Norges selvstendighet i det turbulente året 1814. I august 1813 hadde han besøk på Brekke av Christian Frederik. Den danske prinsen kom til å benytte Niels Aall til mange viktige oppdrag. Blant annet ble han leder for en delegasjon som reiste til England for å tale Norges sak, men her ble de avvist. Da Christian Frederik var valgt til konge, utnevnte han Aall til statsråd.

Det viktigste han gjorde for landet var at han sammen med Jonas Collett forhandlet med sven-skene om fredsvilkårene høsten 1814. Forhandlingene førte fram til Mossekonvensjonen og Aall har mye av æren for at denne avtalen ble så gunstig for Norge. Grunnlovsverket ble sikret med så få endringer som mulig. Avtalen innebar at Christian Frederik umiddelbart skulle innkalle stortinget og abdisere når det var samlet. Aall satt i regjeringen til 28. november 1814, men avslo å fortsette i regjeringen under den nye kongen.

Niels Aall var stortingsrepresentant i 1815 – 1816, men trakk seg ellers ut av politikken.

KILDE: Norsk biografisk leksikon.

Tidsbilder fra Skiens-området på 1800-tallet

I alle byer var det en borgervæpning. De hadde militære øvelser i byene, og dette skjedde også i Skien. Folk syntes det var morsomt, og de kom for å se på øvelsene. Når borgermusikken var med, var det ren fest. Musikken ble hovedsakelig opprettholdt av enkelte musikalske familier i byen.

I de vanskelige hungersårene fra 1808 og framover brukte folk mel av bark, seljeblader og fisk i matlagingen. Fiskemel fikk man ikke kjøpt, så de laget det selv.

Det var flere ganger nødsår omkring år 1800. Da ble det stor mangel på brødkorn og det som var å få kjøpt, ble svært dyrt. I 1794 gikk det rykter om at kjøpmennene satt inne med store mengder korn, men at de ville vente med å selge det til prisene ble enda høyere. Da samlet en flokk bønder og småfolk seg under ledelse av Thor Garver fra Osebakken. De oppførte seg truende og forlangte at kjøpmennene skulle åpne bodene sine så de kunne se hvor mye korn de hadde. Blant annet på grunn av en forstandig avgjørelse av borgermesteren som selv førte representanter for bøndene rundt i lagerbodene, gikk det ganske fredelig for seg. Noen syntes at borgermesteren hadde vært alt for svak og de klagde til regjeringen. Da den fikk høre om "opprøret," sendte den en stor militæravdeling til byen. Det var helt unødvendig, men de mange offiserene, ikke minst de unge løytnantene, ga grunnlag for mange og

store selskaper. Enkelte av dem ble giftet inn i de bedre familiene i byen. Thor Garver derimot kom til å sitte mange år i fengsel.

Under krigen i 1814 fikk Skien, i likhet med andre byer på Østlandet, innkvartering av krigsfanger. En av de mest kjente av fangene var Grev Mørner, en svensk adelsmann. Han bodde hos statsråd Aall på Ulefoss, og under oppholdet sitt der malte han de vakre frescomaleriene som pryder selskapssalen på Ulefoss.

I Skien var krigsfangene innkvartert på flere skip i Gråten. Om kveldene spaserte mange skiensfolk i Eikornrødsbogen på Bøle for å høre de svenske janitsjarmusikerne spille. Det var noe trist og melankolsk over krigsfangenes spill, og det fortelles at det falt mange tårer ved tanken på krigens elendighet og et inderlig ønske om fred.

Da engelskmennene bombarderte den dansk-norske flåten i København 1807 og bortførte krigsflåten til England, ble Danmark/Norge drevet inn i krigen på Napoleons side. Dette fikk skjevnesvangre følger for landet. England gikk da til blokade av kysten vår. Norges utenrikshandel med England og korninnførselen fra Danmark og Østersjølandene stoppet opp. Dessuten fikk vi også Sverige til fiende. Havnene i Bratsberg amt (Telemark fylke) måtte også settes i beredskap for å motstå angrep fra fienden.

I Brevik ble det satt opp i alt 24 kanoner og det ble stasjonert en bataljon på 80 marinesoldater der. Fossum jernverk fikk i oppgave å støpe kanonkuler av forskjellig kaliber.



*Prospekt av Skien etter maleri av en som het Schweder og var kontorist hos Niels Aall på Søndre Brekke.
Det viser byen under en storflom, antakelig i 1822.*

Det ble også organisert en egen kystvernavdeling og borgernes ridende korps stilte seg til disposisjon. Det ble satt opp en fortegnelse over hvor mange sjølegdene (sjøområdene) kunne stille av våpendyktige menn mellom 18 og 50 år. Det viste seg at ikke alle hadde skytevåpen å forsvare seg med, noen stilte bare med øks.

Som vanlig var det bygdefolket som forsynte hæren med soldater. De måtte også gi fra seg hester til artilleriet, levere kjøtt og varer til hæren og til og med gi det de kunne av klær og sko til soldatene. Soldatene kunne etter krigen fortelle historier om hvor sultne og fillete de hadde vært. Kosten var dårlig og matrasjonene små.

Men hjemme hadde kvinner og barn det kanskje enda verre. De måtte prøve å forsørge seg på egen hånd, og da avlingene slo feil, var det mange som sultet og led vondt. Amtmann Løvenskiold forteller om sultende mennesker som kom til ham for å klage og søke hjelp. Det ble satt i gang tiltak som brødbaking til stedets mest "trengende innbyggere", men det monnet lite. En beholdning korn som regjeringen hadde liggende i Kragerø ble beordret flyttet, og dette førte til så stor uro i distriktet at amtmannen fryktet voldshandlinger. Løvenskiold avverget det hele ved å dele ut korn fra lageret for egen regning.

I februar 1809 tryglet beboerne på Bratsbergkleiva og Brekkejordet om hjelp. Det verste for dem var at de måtte se småbarna sine sulte. Sykdommer spredte seg og dødeligheten var skremmende høy.

Som amtmann ledet og organiserte Severin Løvenskiold provideringskommisjonen (matforsyningen) med stor dyktighet. Som verkseier sørget han også for tilførsler av mat som berget folkene hans over den verste nøden. Han hadde fire skip som alle ble kapret av fienden. Andre redere og skippere satte også alt inn på å skaffe folk korn. Mange ble tatt. Dersom engelskmennene kapret en skute, ble sjøfolkene satt i "prisonen". En del mindre skuter gikk også over til Jylland for å hente korn, og i 1808 kom en båt tilbake med 54 tønner bygg.

Vi har hørt at sykdommer herjet blant befolkningen. For å kurere sykdom hjalp folk seg selv som best de kunne. Veldig mange laget sine egne medisiner av urter de fant, og ikke alle var kjent med hvilke urter som kunne brukes. Derfor hendte det nok at medisinerne ikke hadde den rette legende effekten. Skien fikk apotek i 1709, men det første apoteket i Porsgrunn ble åpnet på Osebakken i 1807, og i 1813 ble det rapportert at begge apotekene var forsynt med "gode og uforfalskede varer", men folk flest brukte nok likevel helst sine egne urter og andre midler. På Osebakken ble det også bygget et sykehus på slutten av 1700-tallet. Det såkalte Radesykehuset som spesielt skulle behandle radesyken (en kjønns sykdom) var amtets eneste sykehus fram til 1830. Ettersom radesyken gikk tilbake, gikk sykehuset over til å behandle andre sykdommer.

Omkring 1800 ble det satt i gang koppevaksinasjon i distriktet. I Gjerpen ble de første innbyg-

gerne vaksinert i 1807, men vanlig koppevaksinering kom ikke før i 1812. Legene klarte ikke å gjennomføre massevaksinasjonen og måtte ha hjelp av lærere og jordmødre. Det var ikke alle steder folk ville vaksinere barna sine, men da det ble det foreslått straff av foreldrene, måtte de gå med på det. Det ble en del diskusjon om hva denne straffen skulle være, og man kom fram til et effektivt resultat. Alle måtte legge fram koppevaksinasjonsattest for å få gifte seg!

Når det gjaldt sosial omsorg måtte den enkelte få hjelp av sin egen familie og slekt når noe rammet. Nabolaget spilte også en stor rolle. Naboer stilte opp til dugnad når det gjaldt husbygging, taktekking, rydningsarbeid og andre større arbeider. Men også på andre områder trådte de til.

De som lå ute i krigens år – gamle Hans Christensen fortæller

Denne historien stod å lese i "Varden" 12.03.1949. den er skrevet ned av Asbjørn Bakken. Hendelsen fant sted i 1792, altså før Napoleonskrigene, men ordningen med "kasting" holdt seg antagelig til omkring 1850-årene og er altså typisk for "vår" periode.

I vinter fylgte Hans Christiansen (Skavreager) på Tangen i Eidanger 90 år. Forleden hadde vi en passiar med denne åndsfriske gamle mand, og han fortalte da en hel del fra gamle dage. Særlig dvælte han ved minderne fra ufredsårene for 100

år siden, og han kunde gjenfortælle mange interessante oplevelser og historier fra denne minde-rike tid. Han blir rent ungdommelig igjen når han rigtig kommer ind på vore fædres bedrifter.

Vi antar at vore læsere har lyst til at høre litt av hvad den gamle fortalte.

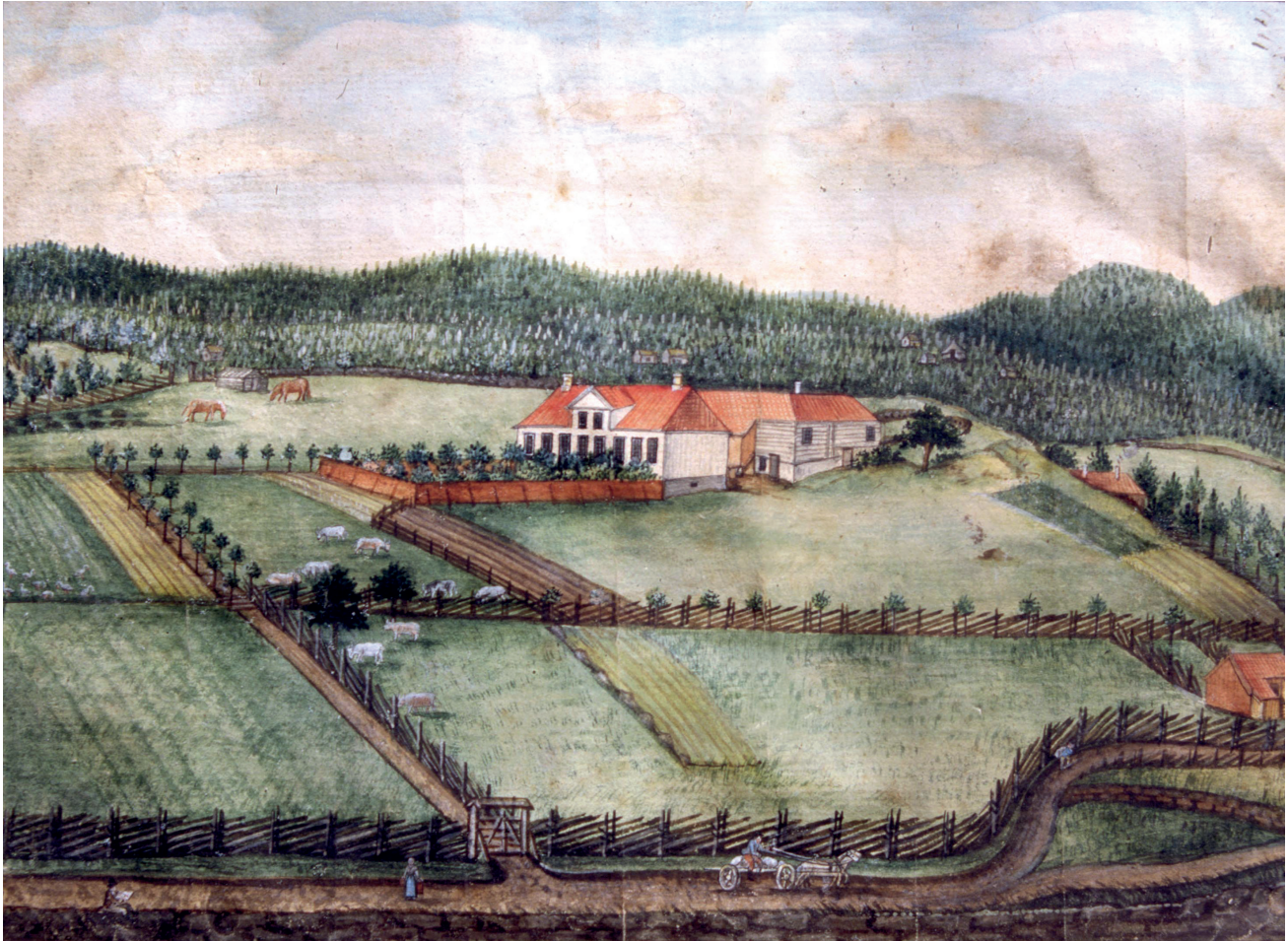
*

– Ja, sier han, jeg har jo snakket med flere av dem som var med i krigen i 1808–14. Men jeg blir gammel nu og hukommelsen svigter nok tildels. Det lille gran jeg mindes, kan jeg gjerne fortælle.

Jeg hadde to onkler som var med og sloss med svenskerne. De het Tor og Søren Hansen og bodde på Brunlanæs. De kjempet med i slaget ved Kjølborg bro. De klarte det godt og kom nogenlunde helskapte hjem igjen begge to. Men svenskerne hadde de jaget svært, fortalte de. Og de skrøt av at nordmændene var så meget bedre til at slå.

Jeg snakket også med flere andre, som deltok i krigen, fortsatte hr. Christensen. En slik en var Lars Evensen på Ørvik ved Heistad. Han var enda murer og har sat op grundmuren under Kjellestadgården. Han hadde en hel del at fortælle. Krigen foregik på en langt anden måte dengang end nu. Flintebøsser var således det eneste ildvåpen som de hadde. Og man fór ikke så barbarisk frem den gangen som nu.

Soldaterne hadde det ikke rart, fortalte Lars Evensen. De slet vondt sent og tidlig. Mange ganger var det ikke andet at spise end litt havrevælling, men de fikk brændevin! Og ofte når det blev



"Prospect af Aarhus" fra 1820. Her bodde gårdbruker, klokker, lærer og selveier Christen Larsen Lund, født 1787, død 1838. Han var en av de første lærerne i Gjerpen med skikkelig lærerutdannelse. Han ble av kammerherre Severin Løvenskiold påkostet 3-årig lærerutdanning ved "Brabettrolleborg Seminar" på Fyn i Danmark (1806 – 1809). KILDE: Internettisiden: Gamle Gjerpen ved Gard Strøm.

utrykning, var det ikke tid til at spise den heller. Klær måtte de ofte ha med selv, for med munderingsgreierne var det dårlig. Men det manglet ikke på at soldaterne var like kry og lystige for det. De sturet ikke, de karene. Lars Evensen hadde felen med i leiren, han. Flink spillemann var han også og ofte danset gutterne efter slåtterne hans hele natten på bare sokkelæsten, så de var næsten barbent om morgenen, fortalte han. Ja, en fik jo more sig som en best kunde. Men største moroen var det naturligvis at jage ”de jakle svenskeradderne”. Og det gjorde de da også til gagns efter hvad de selv fortalte.

Det var en som het Brønhild på Breviksåsen, som likte godt at berette om de svære fægtninger, som hadde været med svenskerne, og som han hadde været med på. Denne Brønhild – efternavnet har jeg glemt – var også en svær og ”brulsk” kar, som nok ikke heller var så grei at komme ut for.

En anden, jeg har hørt snak om og som var med, var Lars Tråholt, som var bjelkehugger på en av trælasttomterne i Brevik. Bestefar til kaptein Marum i Nystrand kom hjem med mén av sår han hadde fåt.

*

Forholdene var elendige over hele landet i den tiden. Det var krigen som ødela alting. Folk var aldeles utarmet. Og ekstra tyngsler og byrder blev der også lagt på nogen hver, og ikke minst på bønderne. Disse var den gangen pliktig til gratis at kjøre de militære når som helst og så langt som

de ønsket sig. På Brevikskanten var det almindelig at måtte ta en kjøretur med dem ut til Larvik. Jeg snakket med flere som hadde måttet ut i slik gratis-skyss. Selv om det var i travleste onna, så måtte de vær’s god spænde fra høilasset eller plogen og kjøre efter de militæres kommando.

Av mat var det ikke andet end det som kunde avles på gården. Indførselen var jo stoppet. I 1812 frøs jo også grøden bort, og det året blev det rent elendig. Man måtte da leve av fisk og melk. De som hadde rigtig store familier fik kjøpt en skjæppe rug. Og så var det jo at spise barkebrød, da. Dette blev almindeligvis tillavet av silje- og almebark, fordi den hadde slik søt smak.

Men der var såvidt til karer iblandt, at de reiste over til Danmark efter mat på egen regning og risiko. De hadde da bare små åpne båter, så selv om de kom lykkelig hjem igjen fra denne vågelige historie, så blev det ikke så stort de fik med. En av disse tapre var Per Brynildsen i Langesund. Han rodde over sjøen og kom også godt og vel hjem igjen med sin lille, men ”dyre last”, som De vet det heter i ”Terje Viken”.

Det blev også fortalt, at en mand, som bodde på Sætre, gik den lange vei helt til Porsgrund for at – låne et brød.

*

Men trods de mange gjenvordigheter og de mange savn, var det sterke folk den gangen – ja sterkere endnu, tror jeg. Og de var ikke ræd for at stå en dyst med fiende. Huf, nei da! Vi nordmænd har altid været hidsige til at forsvare os. Og selv om vi

ikke alltid har vært så mange i tal, så har de alltid vist sig tapre, sa Hans Christensen.

Og – la han til – den 17. mai er den gjæveste dag vi nordmænd har. Derfor må vi holde den i agt og ære.

KILDER: PD 17/5 1915

Gjerpen i gamle dager – et kulturbilde fra 1791

I våre dager er det kommune og stat som greier opp med oss. Og vi betaler til gjengjeld våre skatter og prøver å se glade ut.

Går vi litt bakover i tiden merker vi at selve samfunnets struktur hadde en annen karakter. Statens altover-bestemmende makt var der ikke. Og kommunene eksisterte ikke. Men allikevel gikk det da også.¹

Og vi skal ikke lenge studere det gamle samfunn før vi finner den sterke samfunnsmakt som var knyttet til gården og grannelaget. Her på våre kanter (i nedre Telemarken) sa de forresten "nabolaget". Innenfor nabolaget ordnet de sakene etter gamle og uskrevne lover. En lang rekke av de funksjoner som i dag er overtatt av stat, fylke eller kommune tilhørte nabolaget: – Vi kan i farten nevne hjelp til å få bygget opp igjen ødelagte hus (assuranse), fattigpleien, skolene og lærerutgifter,

militærvesen, vedlikehold av veger osv. At naboer var så bundet til hverandre og så avhengig av hverandre, var nok på mange måter et stor gode som bevarte mot mange onde ting.

De gamle tingbøker er en uuttømmelig kilde når det gjelder gammelt folkeliv. Stadig kan en der finne saker som har vært for retten og som gjennom vitneavhøring og undersøkelse kaster lys over bøndenes skikker og sedvaner.

Den 24. januar 1792 ble der holdt ting på gården Limi for Gjerpen og Slemdal. Det var tingets annen dag og fogden Thornsohn hadde til dette ting på øvrighetens vegne innstevnet bonden Gunder Strømdal fordi denne på gården Holm annen pinsedag året forut, hadde avholdt et såkalt "kast". Og dette var skjedd enda soknepresten hr. Blom hadde forbudt det.

Vi gripes av interesse, ja nysgjerrighet. Hva er et "kast"?

Jo, vi får greie på det gjennom det som Gunder forklarer. I Gjerpen var det en fattig mann, Engbret Baugerød, som hadde mistet hesten sin. Og da han ikke hadde midler eller mulighet til å skaffe en ny hest, benyttet han en måte "som man her i Bøygden forhen har vært vandt at søge paa den maade at den trengende haver anmodet sine Bekjendte at forsamle sig paa hans Gaard for der at tildeele ham hvad enhver vilde og formaaede imod igjen at blive skjenket af den Indbydende

¹ I kirkelig henseende var landet delt i sogn. Disse hadde blant annet ansvaret for fattigstellet.

I sognet var det sognepresten som styrte.



*Prospekt av
"Scheen" tegnet
av Margrethe
Tostrup i 1816.*

og hvilken sammenkomst man her kaldet Kast; Saaledes havde Engebret Baugerød bestemt at erhverve den hjelp han tiltvang, og han havde i det han ikke selv havde husrom for de indbudne, overtalt sin nabo Isach Holm at tilstede sammenkomsten hos sig 2den Pintsedagsaften," står det bl.a. innført i den gamle tingbok.

Så langt var saken klar. Vi står ovenfor en eldgammel form for nabo- eller samfunnshjelp som her i distriktet ble kalt "kast". Og saken ville

neppe kommet for retten i det hele tatt, hvis ikke Gunder Strømdal hadde blandet bygdens prest opp i det. Da han var i kirken annen pinsedag, fikk han av Isak Holm høre at presten hadde advart mot dette "kast" eller forsamling. Gunder drar etter prekenen inn til presten for å tale med ham om dette. Presten holdt imidlertid på sitt standpunkt. "Kastet" måtte ikke finne sted da det kunne føre til drikk og slagsmål. Men Gunder ga seg ikke, Engebret trengte hjelp. "Kast" var gammel skikk og folk

var allerede innbedt og ølet var ferdig, derfor ville kastet allikevel finne sted.

Og det var ulydigheten mot prestens advarsel som altså ble forbrytelsen. Det ble slått fast at det på kastet ikke hadde forekommet hverken drukenskap eller slagsmål, og amtmannen fant å kunne frafalle offentlig tiltale på dette punkt. Men Gunder slapp ikke helt fra sin ulydighet. Han ble dømt til å betale til Gjerpens fattigkasse 1 riksdaler, men saksomkostninger ble opphevet.

– Det som interesserer er den gamle skikken å avholde ”kast”. Nå står det i dokumentene et par steder ”kast” eller ”spill” og dermed er vi sikkert på sporet når det gjelder å forklare ordet. Samlingen av naboer har vært regel av ”kasting” og dermed må kanskje menes et slags terningkast eller våpenkast. Altså en form for underholdning som de ved andre sammenkomster ikke brukte. Hadde det ikke stått ”kast eller spill” kunne en komme på den forklaring at nevnelser kom av at de kastet sine gaver sammen i en bolle.

Men nå interesserer det å få vite om det finnes gamle folk i bygdene omkring Skien - Porsgrunn som kjenner denne gamle skikken som ble kalt ”kast”. Siden har så mye av det gamle bondesamfunn blitt borte og har gitt plass for nye skikker.

Den som især interesserer er om noen vet noe mer om hva som foregikk på ”kastet” og hva selve kastingen bestod av.

Sivert Ulvsvannet, gruvearbeider og småbruker

På Ulvsvannsjordet, ved Ulvsvanns utløp, lå en liten stue murt opp av stein. Hytta var hvitkalket og lyste opp mot granskogen som strakte seg opp mot de høye åsene.

I huset bodde en liten familie på fem, Sivert Ulvsvannet, kona Dorthé og de tre barna deres. Sivert var gruvearbeider og arbeidet i Breigangen gruve. Når han var ferdig med skiftet i gruen, dreiv han det lille gårdsbruket hjemme sammen med kona. Bruket var akkurat stort nok til å fø ei ku. De dyrket korn også, og hvis det var gode år, kunne de få ei tønne hvete og et par tønner havre. Sivert var også en flink jeger, og det ble sagt at haren aldri våget seg inn på gårdstunet hvis Sivert var hjemme.

To ganger hadde Sivert vært med i krigen mot svenskene. Den første gangen var i 1808. da trefningen var over, hadde bergfolkene med seg fanger hjem. Noen av fangene måtte arbeide ved jernverkene på Ulefoss og Fossum. Bergfolkene ble etter hvert gode venner med fangene. Disse ble også flinke arbeidere og folk glemte rent at de var fanger. Det blei nesten sorg i bygda da fangene reiste hjem.

Siste gangen Sivert var i krig mot svenskene var i 1814. Både han og de andre gruvearbeiderne som ble utkommandert, bad om å bli fritatt. Men selv om forvalteren på Fossum prøvde å hjelpe dem ved å skrive brev om at det var nødvendig for gruedriften at de var hjemme, hjalp det ikke.

Det var med tungt sinn Sivert dro av sted fra Dorthe og barna. Det ble harde dager både for Sivert og for de som var hjemme. Matmangelen var stor både for soldater og familier hjemme. Sulten gnagde og for å drøye på det lille melet de hadde, måtte de knuse og male bark og blande med melet. Barkebrød var vanlig kost i disse nødsårene.

I slutten av 1814 kom Sivert hjem til Ulsvann. Han var glad for å se at både Dorthe og barna hadde klart seg og var sunne og friske. De hadde nok spist mye barkebrød, men de hadde også hatt fisk og egg. Barkebrødet som Dorthe bakte var bedre enn det brødet Sivert hadde fått ved fronten. Det kom nok av at Dorthe hadde lært å bake det av kona på Tuft, og hun hadde fått "kongens belønning" for det gode brødet sitt.

Men mens Sivert var borte hadde det skjedd en stor forandring på det lille bruket. Vanligvis hadde kua stått bundet på beite i utkanten av jorden. En dag var det kommet en bjørn ut av skogen, og den slo den arme kua i hjel. Det var et stort tap for Dorthe og barna. De hadde ikke råd til å kjøpe ny ku, og de måtte klare seg uten melk, smør og ost i tida som kom. Etter dette våget heller ikke Dorthe å la barna være ute. Det ble derfor dårlig med julemat den første julen etter at Sivert var kommet hjem, men han trøstet dem med at det viktigste var at de alle var i live. Det kunne så fort ha gått ut over ungene.

Vinteren gikk, og da våren kom, fikk Sivert tak i såkorn, og hele åkeren hans stod fint da høsten kom. Sivert fikk skåret kornet og satt det på staur. En dag han kom ut fikk han se at flere staur med korn var veltet. Og der – ved siden av den ene stauren stod en svær bjørn og åt! Skulle det "utysket" ete opp kornet hans og nå? Sivert sprang inn etter geværet, et munnladningsgevær som det tok lang tid å lade. Han skjøt mot bjørnen, men trodde han bommet. Han syntes udyret kom byksende mot ham. Han sprang inn i stua. Innenfor døra stod Dorthe og barna skrekkslagne. Det tok tid å lade geværet på nytt og ute var alt stille. Sivert gløttet på døra, og litt bortenfor stauren som var spist av lå bjørnen død. Det ble fridag i gruen den dagen, og det kom mange til gards for å se på bjørnen. Bamsen ble flådd, og Sivert fikk penger både for å ha skutt den og for fellen.

Det ble en fin jul på det lille bruket det året: Ei ny ku stod på båsen i fjøset, Dorthe bakte hvetekaker i stedet for barkebrød og i ovnen lå ei fin, mør bjørnesteik. Den lille familien satt samlet rundt bordet, og Sivert leste juleevangeliet før de sammen sang en julesalme de var så glade i. De hadde mye å takke for denne julen!

KILDER:

Fritt etter en historie fortalt av Inger Århus i Fylkesavisen, 1954



Et billede af Thy mellem 1800 og 1814

Thisted, der er hovedbyen i Thy, ligger i det nordvestlige hjørne af Danmark med åben adgang til Nordsøen og Nordatlanten. Men langt fra hovedstaden og langt fra de steder, hvor der skete noget. I København sad ved begyndelsen af 1800-tallet den enevældige – men sindssyge - kong Christian 7. på tronen. Det gjorde han frem til 1808, hvor hans søn Frederik 6. blev konge. Det havde han i realiteten været gennem mange år, og Frederik 6. kunne herske over et stort rige, der foruden selve kongeriget bestod af De vestindiske Øer, Slesvig og Holsten og Norge – foruden Grønland, Island og Færøerne. Både i 1600-tallet og i 1700-tallet havde Danmark og Sverige regelmæssigt ført krig mod hinanden – krige som Danmark havde tabt. Resultatet var, at Danmark havde afstået store landområder til Sverige.

Økonomisk oplevede Danmark en fremgangstid i årene frem til 1813. Men derefter gik det også alvorligt ned ad bakke i nogle år.

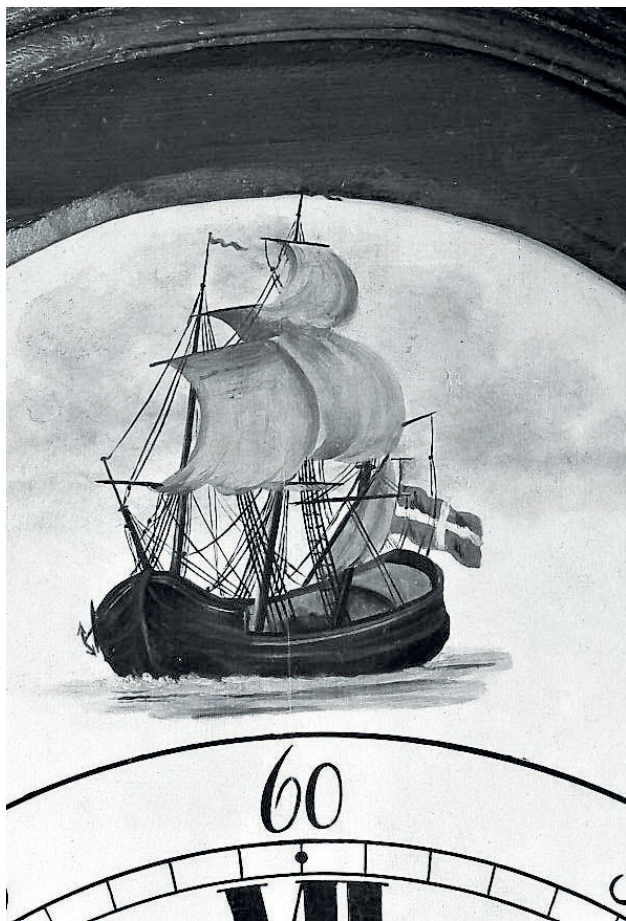
Den franske revolution i 1789 blev en gnist, der tændte bål i Europa. Det franske oprør mod enevælden gik ikke stille for sig, og snart var Europa en voldsom krigsskueplads. Den franske revolutionsgeneral Napoleon kronede sig selv til kejser i 1804 og gennemførte en lang række heldige militære erobringer, der efterhånden gav ham magten over det meste af Europa. En overgang så det også ud til, at han skulle erobre Rusland. Men dér stoppede festen så. Frankrig fik

en vældig modstander i England, der ikke ville tillade total fransk dominans på det europæiske kontinent.

England mod Frankrig – og Danmark

Danmark havde forsøgt at holde sig udenfor stridighederne i Europa ved at erklære sig neutralt. I lang tid gik det ellers godt, idet Danmark i kraft af sin frie søfart tjente gode penge ved at handle med alle de krigsførende lande. Da Rusland og Frankrig i 1800/01 besluttede at isolere det europæiske kontinent med den såkaldte "fastlands-spærring", der lukkede samtlige havne på kontinentet for England, blev Danmark på uheldig vis inddraget i krigen. Og det skete blandt andet på grund af Norge, som Danmark gerne ville beholde i rigsfællesskabet. Men svenskerne gjorde også krav på Norge. Rusland støttede Danmark mod svenskerne i denne konflikt. Derfor så Danmark sig nødsaget til at holde med Rusland i den verserende europæiske stormagtskonflikt.

Pludselig blev den store danske flåde en brik i spillet set med engelske øjne. I 1801 og igen i 1807 blev den danske flåde besejret af den engelske. Navnlig i 1807 gik det voldsomt til. Engelske tropper gik i land og bombarderede København. Det var i øvrigt første gang i verdenshistorien at et terrorbombardement blev anvendt mod et civilt mål. Efter dette gik Danmark med i krigen



Vi ved ikke ret meget om, hvorledes sandskuderne, der sejlede mellem Norge og Thykysten så ud. Det bedste bud er en illustration, der er malet på urskiven i Vester Vandet Kirke i nærheden af Klitmøller.

mod englænderne på Napoleons side og støttede opretholdelsen af fastlandsspærringen – selv om

det var det samme som at save den gren over, man selv sad på, idet den handel, man tidligere havde tjent fedt på, nu stoppede. Og det fik følger for den danske økonomi, der langsomt blev forværret – og i 1813 endte det såmænd med at Staten gik fallit. Statsbankerot hed det dengang.

Napoleon og Frankrig tabte krigen – og Europas fyrster mødtes i Wien i 1814 for at rydde op efter det rod, som mange års krige havde skabt. Rusland stod nu pludselig sammen med England og støttede Sveriges krav på Norge. Og derved ophørte et 400-årigt gammelt rigsfællesskab mellem Danmark og Norge.

Mærkede man noget til det storpolitiske spil i det isolerede Thy?

Ja, det gjorde man – det vender vi tilbage til om lidt.

Købstadshandel

Gennem tiderne havde der været en livlig handel mellem folk i det sydlige Norge og thyboerne. Men ikke handel på de betingelser, som vi kender fra en mere moderne tid, hvor alle frit kunne handle med hvem, de ville. Tilbage i tiden blev handelen nemlig reguleret af love, der gav købstæderne eneret på at drive handel.

Thisted blev således en købstad i 1524. Det betød, at handelen i Thy skulle finde sted indenfor købstaden Thistedes grænser - og ikke ude på landet. Når varer blev bragt til byen, blev der opkrævet en told ved byens porte. Det var dati-

dens måde at beskatte forbruget på.

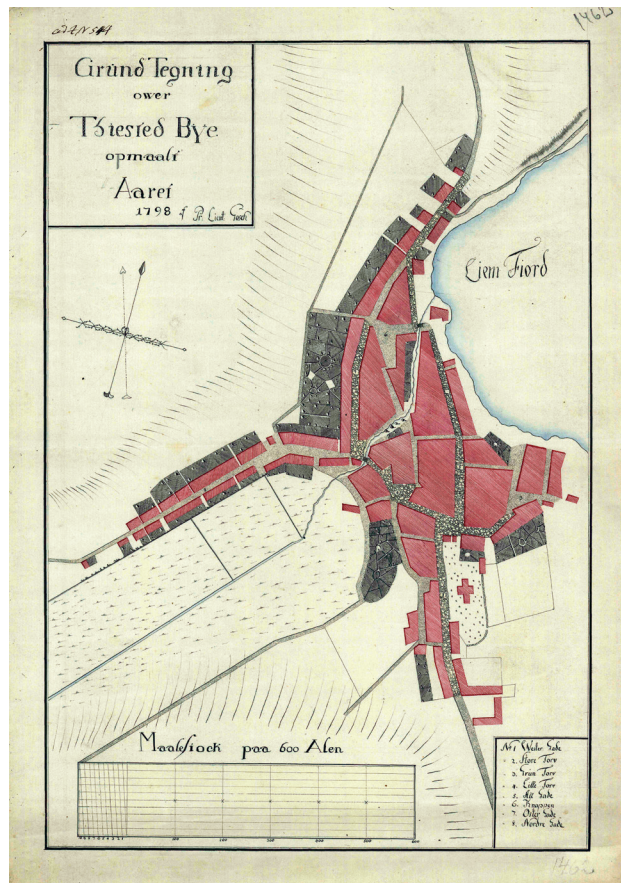
Men handelsprivilegier var ikke automatisk lig med velstand for Thistedes vedkommende.

Thisted lå i et afsides hjørne af Limfjorden – og det var vanskeligt at sejle til Thisted. Nogle steder i fjorden var vandet meget lavt. For at føre skibe ud af fjorden skulle man sejle østpå (for at komme ud i Kattegat) - og nær adgangen til Kattegat blomstrede Aalborg som handelsby allerede i middelalderen. Aalborgkøbmændene var meget aktive som handelsmænd og førte ulovligt deres skibe langt ind i fjorden for at opkøbe korn direkte fra Limfjordens små ladepladser. Til stor ærgrelse for købmændene i Thisted gik meget handel deres næse forbi.

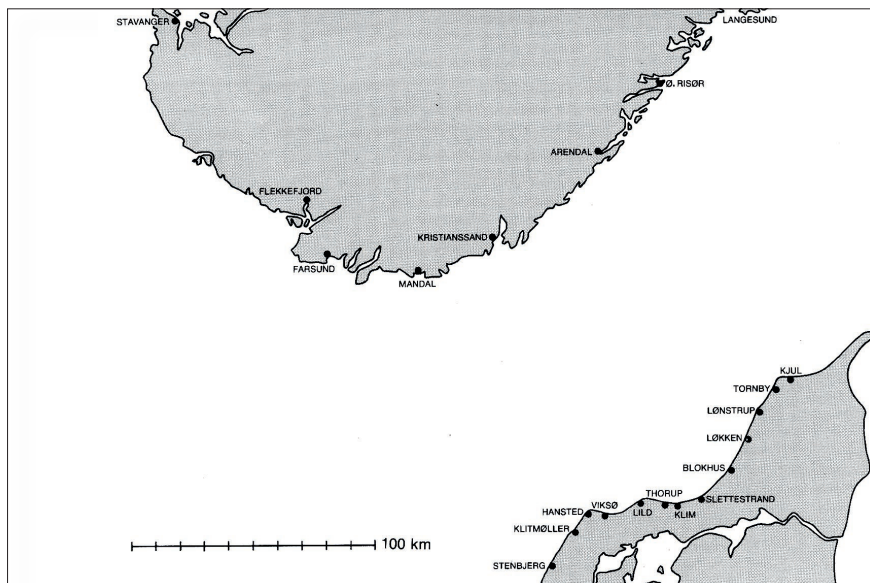
Skudehandel

Mange kilder fra 1600 og 1700-tallet er med til at tegne et billede af en fattig egn, hvor der ikke fandtes større gårde af betydning. Det var der flere årsager til. Ikke mindst var naturen en mægtig faktor, der spillede en stor rolle for de livsbetingelser, man havde. Siden begyndelsen af 1500-tallet havde Vesterhavet ført store mængder af sand op langs vestkysten. En del af sandet landede på stranden, hvor den kraftige vestenvind førte fygesandet ind over land og efterhånden ødelagde markerne i kystsognene. Forskellige forsøg på at dæmpe sandflugten ved at plante klitområderne til blev ofte spoleret, fordi fattige bønder fjernede planterne for at bruge dem til ildebrændsel. Men

i nogle af de små kystbyer ved havet, hvor man ikke længere kunne dyrke jorden, begyndte man i stedet at drive handel på Norge fra kysten – den såkaldte skudehandel. Hvornår denne forbindelse mellem Thy og Norge etableres, ved vi ikke med



Sådan så Thisted ud 1798 ifølge et kort tegnet af premiereløjtnant Gosch.



Kart over landene omkring Skagerak.

sikkerhed – men flere kilder vidner om, at den går langt tilbage i tiden.

Købmændene i Thisted protesterede mod skudehandelen adskillige gange op gennem tiden. Men selv om den var ulovlig, fordi handel – som nævnt - var et privilegium, der knyttede sig til købstaden, fortsatte den næsten uanfægtet op gennem tiden. Thisted-købmændene sendte mange klageskrivelser til Kongen i København dog uden at få ret meget ud af det.

Skudehandelen skabte til gengæld velstand i kystbyen Klitmøller, der ligger kun 16 km vest for Thisted. I 1787 var Klitmøller en by med 343

indbyggere, der boede i 77 husstande. Til sammenligning boede der på samme tid kun omkring 700 mennesker i Thisted. I 1801 var indbyggertallet i Thisted dog vokset til ca. 1.000 personer.

I Klitmøller havde man kun få heste, og det var skudehandlerne, der ejede disse. De anvendte dem til transport af varer. De fleste Klitmøller-folk havde derimod et par køer og 8-12 lam og får. På nær nogle få træhuse af norsk tilvirkning var hovedparten af Klitmøllers bebyggelse lerkli-nede huse, der bestod af beboelse, stald og lade. Hos skudehandlerne var laden så stor, at den også kunne benyttes til lager. Nogle af skudehand-

lerne i Klitmøller blev ret velstående. Enkelte af dem klædte sig endda i silke, kniplingsærmer og bjørneskindsmuffer. Som en anden kuriositet kan også nævnes, at det var skik og brug i Klitmøller, at mændene bar paraply, når de havde deres fineste tøj på – uanset om det var sommer eller vinter, solskin eller regn.

Sådan lå landet i tiden efter den franske revolution, da Europa blev skueplads for omfattende krigshandlinger, der blandt førte til, at Danmark blev fjende med England.

Krigen mod englænderne

På mange måder var krigen mod englænderne en ejendommelig krig - en krig uden fronter - men alligevel en dramatisk krig, som mange mennesker i Thy blev involveret i på forskellig måde.

Medens krigen stod på, var Norge stadig en del af det danske rige - og regeringen følte sig ansvarlig for forsyningen af levnedsmidler til det norske folk, som var afhængig af det kornproducerende Danmark. Til søs patruljerede den engelske flåde og besværliggjorde forbindelsen mellem Danmark og Norge.

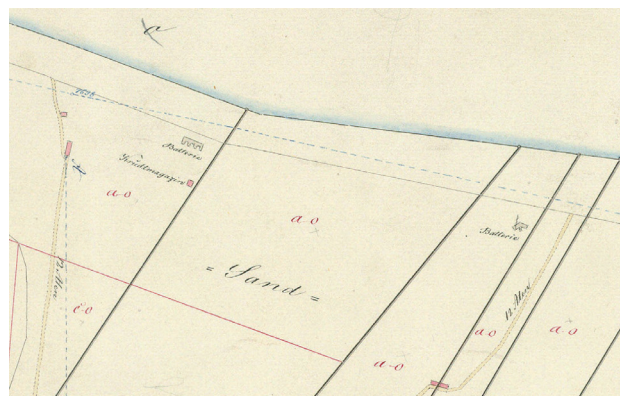
Alle sejl blev – bogstaveligt talt – sat til for at komme nordmændene til hjælp, og da det nordvestlige hjørne af riget havde en lang tradition for direkte søhandel med Norge, blev skudehandlerne ved vestkysten engageret i at handle med Norge som aldrig før. Men ikke blot danskerne, også nordmændene selv sejlede i hundredvis i

fast rutefart over Skagerrak. Ufarlig var denne trafik langt fra. Engelske krigsskibe og kapere lå til stadighed på lur, og blev man opbragt, kunne det betyde tab af skib og ladning, samt ofte årelangt ophold i et engelsk fængsel – ”prisonen”, som man sagde.

Det værste var, at Danmark - med tabet af flåden i 1807- mistede muligheden for at beskytte forsyningsskibene, hvorefter det var forbundet med meget stor risiko for skudehandlerne i Thy at stå til søs.

For at beskytte strategiske vigtige steder, og bl. a. ladepladserne på vestkysten, lod regeringen anlægge et net af kanonstillinger langs kysten. I Thy skete det ved Klitmøller og Vigsø.

I 1810 tegnes der i en rapport et billede af forsvarsværkerne ved Thykysten: Ved Thorup



På dette matrikelkort fra samtiden er indtegnet dele af de sømilitære anlæg ved Vigsø: To batterier og et krudtmagasin.

Strand længst mod nord var der et lille batteri med to kanoner og en besætning på 15 mand. I Vigsø var der anlagt fire små skanser med to større kanoner betjent af en besætning på ni mand. I Klitmøller var der også en skanse og et batteri med 2 kanoner. I Klitmøller lod man opføre et kombineret vagtrum og ammunitionslager, der kun var adskilt fra hinanden ved en bræddevæg.

Da forsyningssituationen i Norge blev forværret, blev der gjort en endnu større militær indsats for at beskytte udlosningen af varer fra Thykysten. Det skete ved en yderligere udbygning af batterierne og skanserne i Klitmøller og Vigsø. Kanonerne blev større og kunne nu ramme mål 2 km fra land.

Kanonbatterierne var bemandede med regulære soldater, medens strækningerne mellem dem blev bevogtet af en kystmilit, der bestod af udkommanderede mænd i alderen mellem 20 og 50 år fra kystsognene. Til brug for kystmiliten fik amtmanden fremstillet 1500 pikker – en slags trægevær, der på spidsen var forsynet med et jernspyd.

Også et skyttekorps på 400 mand fik amtmanden organiseret.

På grund af vindforholdene, er der ingen tvivl om, at Vigsø var det bedst egnede sted på vestkysten til udlosning af varer, og ofte lå der ud for byen 60 til 80 skibe, der dels ventede på at komme til at losse, dels ventede på en gunstig lejlighed til at komme af sted igen. Foruden de utallige større og mindre danske og norske både, var der også til stadighed danske og norske kapere ud

for kysten. Disse små armerede piratskibe lurede på en lejlighed til at gøre sig en god fangst blandt de udenlandske skibe, der sejlede gennem dansk farvand med fragt til eller fra en fjendtlig havn. Kongen havde nemlig givet tilladelse til at drive sørøveri mod fjendtlige skibe, og hvis man var i stand til at skaffe sig et skib og bemande det med en kanon, eller blot nogle kraftige geværer, kunne man få udstedt et kaperbrev og drive sørøveri - helt legalt.

Mange lod sig lokke med på eventyret, hvor der for de dristige kunne være formuer at hente, men hvor man også risikerede livet eller ophold i engelsk fængsel.

For Vigsø betød krigen en kolossal opblomstring i de år, den varede. For de veletablerede skudehandlere var der nok at gøre. Deres store pakhuse blev fyldt med korn, og deres skibe gik hele tiden i fart over Skagerak. Staten lod også opføre to store pakhuse, som kunne tage imod bøndernes skattekorn, som kom fra store dele af Jylland, dels ad landevejen dels sejlet gennem Limfjorden til havnen i Hoxer, hvor det blev afhentet af lokale folk, som transporterede kornet det sidste stykke vej ud til kysten. Et fantastisk liv har der været i byen i disse tider, fremmede soldater indkvarteret alle vegne, bønder fra hele Thy med deres vogne, handelsagenter og amtmandens folk, som ved magasinerne skulle administrere kornleverancerne. Hundreder af norske sømænd og fremmede var kommet til Thy i håb om at få del i den pengerigelig, som kendeteg-

nede disse år. Nogle deltog i handelen – andre var blot tiggere, som troede udbyttet ville være større her.

Eventyrere

En af de driftige folk, der så en mulighed for at tjene penge på krigen hed Peder Thousig. Han var en tilrejsende, der i disse år slog sig op til at blive den største skudeejers i Thy. Foruden at gå ind i skudehandelen – blev han også kaper, idet han i 1810 lod sin skude "Lillesands Minde" udruste til kaperi. Han giftede sig med en lokal pige, og i løbet af meget kort tid flyttede han ind i en stor bindingsværksgård i to etager med tilhørende pakhus, og ejede desuden også en anden ejendom i Thisted. Hos ham var der til stadighed et rend af norske skippere, og hans kone Anne måtte hyppigt fylde punchebollen. En anden tilløber var Ole Damgaard, der havde indrettet en hel manufakturbutik, væsentligst med varer, som han havde indkøbt ved auktionen efter et fjendtligt fartøj, som var blevet taget af et kaperskib. Typisk for tiden var det hele primitivt: en stor stue fyldt med dyre manufakturvarer, der lå overalt, så man bogstavelig talt vadede rundt i varerne, der lå henslængt på det snavsede lergulv.

Også for de fattige betød krigen, at der var mulighed for at tjene penge. Vi kan således se, at alle, der overhovedet havde en hestevogn, var i sving med at køre korn til stranden, hvor udskibningen foregik. Nogen havn var der ikke, men



Som amtmænd – og dermed statens lokale repræsentanter i Thy – blev det Gerhards Fayes opgave at fremskaffe forsyninger til det nødlidende Norge under krigen mod englænderne.

man havde bygget en lang bro, der i den ene ende var forsynet med et par store hjul, så den kunne køres ud i vandet, hvor bådene ventede på last.



*Amtmand Gerhard
Fayes nevø - den kendte
maler Martinus Rørbye
(1803-1848) - aflagde
sin onkel et besøg i 1830
og benyttede lejligheden
til at lave nogle skitser af
folkelivet i Thy. Her er vi til
marked i Thisted.*

Krigshandlinger

Den måde, hvorpå kornleverancerne til Norge kom frem, er et godt eksempel på, hvordan den enevældige regering med kongen i spidsen, satte sin vilje igennem overfor den lokale befolkning. Amtmand Gerhard Faye, der selv stammede fra Sydnorge, blev som statslig embedsmand den, der skulle sørge for, at der blev sendt korn, kød, flæsk og smør til Norge. Befolkningen blev simpelthen tvunget til at levere varerne og transportere dem til udlosning på kysten ad de meget dårlige veje – eller snarere hjulspor – som dengang fandtes. Der blev opført magasinhus. Det var nemlig

ikke muligt at sejle i visse perioder, når vejret var dårligt, og derfor var det nødvendigt med lagerplads. Det var amtmanden, der stod som organisator af denne trafik. Og når bønderne ikke adlød de ordrer, han gav, blev de straffet med bøder.

Der er flere årsager til, at englænderne hyppigt angreb de skibe, der sejlede med forsyninger mellem den jyske vestkyst og Sydnorge. Dels ville englænderne stoppe transporterne til Norge, og dels gik de selv i land for at proviantere. Der er beretninger om, at englænderne først skød ind i land for at skræmme beboerne, hvorefter de gik i land og stjal køer og får m.v. Hvis der var døde

ombord, kunne man også søge ind på land for at begrave ligene i klitterne.

Under krigen var der, ifølge de kilder vi kender, omkring 10 regulære krigshandlinger mellem kystforsvaret af Thy og englænderne.

I 1808 tog et par norske kapere lige ud for kysten en prise, der var på vej til London med tin. Da et engelsk krigsskib blev synligt, måtte man i en fart sejle ind i Vigsø bugt, og hele området var i alarmberedskab til langt ud på natten, idet man ikke var klar over, om englænderne kunne finde på at gøre landgang, og måske forsøge at tilbagerobre skibet.

Der kunne også være risiko for, at fjenden ville liste sig ind på kysten og kapre nogle af de mange skibe, der lå der, eller måske stikke dem i brand. Der er således en rapport fra marts måned 1811, hvor en løjtnant Heinrich beretter om en engelsk kutterbrig, der hen under aften kommer til syne ud for kysten. Da løjtnanten er bange for, at englænderne i ly af mørket har i sinde at stikke ild på nogle af skibene, bliver der blæst alarm. Da man opdager, at fjenden sætter småbåde i vandet, lader man kanonerne på batterierne - og ligeledes et par større kanoner fra kaperskibet "Dragedukken", som tilfældigvis lå ved Vigsø. Så fyrede man løs - og fik også svar på tiltale. Englænderne ble dog klar over, at det ikke nyttede at foretage sig noget, og selvom skyderiet trak et par større krigsskibe til, så opgav fjenden yderligere forsøg på at nærme sig land.

Men krigen var en daglig realitet, og mange af de, der vovede sig ud på havet, fik personlig

kontakt med englænderne. Således gik det f.eks. for skipper Aaron Andersen og hans to sømænd, Niels Klim og Frederik Langgaard, der 13. maj 1811 sejlede fra Lillesand med båden "Krabben" ladet med stangjern, stokfisk, tran og aske, alt sammen returgoods.

Dagen efter blev de taget af englænderne ca. 12 km fra Bulbjerg. De engelske orlogsmænd øjnede chancen for at spille danskerne et puds. De bemandede "Krabben" med en engelsk besætning, der var kraftigt bevæbnet med bl.a. håndgranater og et par svingbasser. Sidstnævnte er en lille kanon, som man monterer i en gaffel på rælingen af et skib. Da "Krabben" af folkene på Thykysten var kendt for at være et norsk skib, så lykkedes det ved denne list englænderne at tage den ovenfor nævnte kaper "Dragedukken", der netop var sejlet ud fra Vigsø. Bagefter sejlede englænderne med "Krabben" langs kysten og forsøgte i ly af tågen at erobre en anden båd, der lå på reden med en værdifuld last, parat til at stikke ud. Heldigvis var der på stranden en kvik sergent, der holdt øje med skuden, og da han ganske tæt på fik øje på englænderne, sendte han straks et par geværskud mod dem, hvorved han fik afværget, at skuden gik tabt.

Da englænderne kom tilbage fra deres togt, blev skipper Aaron Andersen og hans folk løsladt, men de belodt dog ladning. Da de kom i land i Thy og berettede om deres "eventyr", blev de straks forhørt af det danske militær. Det endte med, at de norske sømænd fik forbud mod at sejle

ud og blev overvåget døgnet rundt. Man troede åbenbart, at Aaron Andersen og hans folk havde samarbejdet med englænderne - og der gik adskillige uger, før de atter fik tilladelse til at sejle.

Andre gik det bedre. Som f.eks. den 23-årige Peder Larsen Skielsgaard. Han blev kaperkaptajn for en skude, som 30 pengestærke mænd udrustede mod til gengæld at få andel i kaperskibets bytte. I 1809 lykkedes det den unge kaperkaptajn at opbringe et stort amerikansk skib ladet med manufakturvarer, og ved auktionen indbragte ladningen ialt 137.064 rigsdaler – hvilket dengang var en kæmpeformue. Det fortælles også, at kapere fra Vigsø på havet anstillede sig som skibsbrudne overfor et engelsk skib, og da de så kom ombord, trak de pistolerne og bemægtigede sig skib og ladning. Andre gik det som nævnt mindre godt, som nu f.eks. Christen Ovesen, hvis båd ”Sct. Jørgen” blev jaget ind i brændingen på kysten af englænderne, hvorved skibet blev slået totalt til vrag. Ganske pudsigt er det at studere navnene på de mange - hovedsageligt norske - kaperbåde. Der var navne som ”Den yndige kone”, ”Agerhønen”, ”Mynden” og ”Pelikanen”. Et prangende navn var ”Admiral Tordenskjold”, mens en anden båd ikke lagde skjul på hensigten, idet den bar navnet ”Speculationen”. En anden skjulte sin hensigt under navnet ”Patrioten”. En optimist kaldte sin skude ”Forsøget”, og åbenbart stadig optimist træffer vi senere på ”Det nye forsøg”. En båd kaldtes ”Hurtig”, men var tilsyneladende ikke hurtig nok, idet den hørte til de uheldige, der blev

opbragt.

Det uhyre liv, der rørte sig i byen, ændrede naturligvis hverdagen for de lokale beboere, og helt uden gnidninger gik det ikke af, at byen pludselig var vokset så kolossalt.

I Thy er der i dag ingen spor efter krigen mod englænderne. Både kanonbatterier og pakhuse er for længst forsvundet – og der findes ikke billeder af dem.

En beskrivelse af Thy fra 1802

I året 1802 satte en lokal præst – Knud Aagaard – sig for at beskrive den egn, han boede i. Det blev til en meget omfattende beskrivelse, som giver et billede af egnen netop på det tidspunkt, hvor rigsfællesskabet mellem Norge og Danmark sang på sidste vers. Og netop Norge er hyppigt nævnt i præstens bog om Thy – alene af den grund, at Thy var et af brohovederne til nabolandet. Den følgende korte beskrivelse af Thy er en parafrase over det øjebliksbillede, præsten malede. Og hvordan så Thy så ud set gennem samtidens briller?

Det er en egn præget af naturens luner. Ikke mindst sandflugten, der netop i disse år hærger markerne og lægger store dele af de dyrkede arealer øde. Omkring en tredjedel af markerne kan ikke længere dyrkes – men ligger hen dækket af flyvesand. Det er et tyndt befolket område med en gennemsnitlig husstandsstørrelse på fem en halv personer. Thy er næsten en ø, der er omgivet

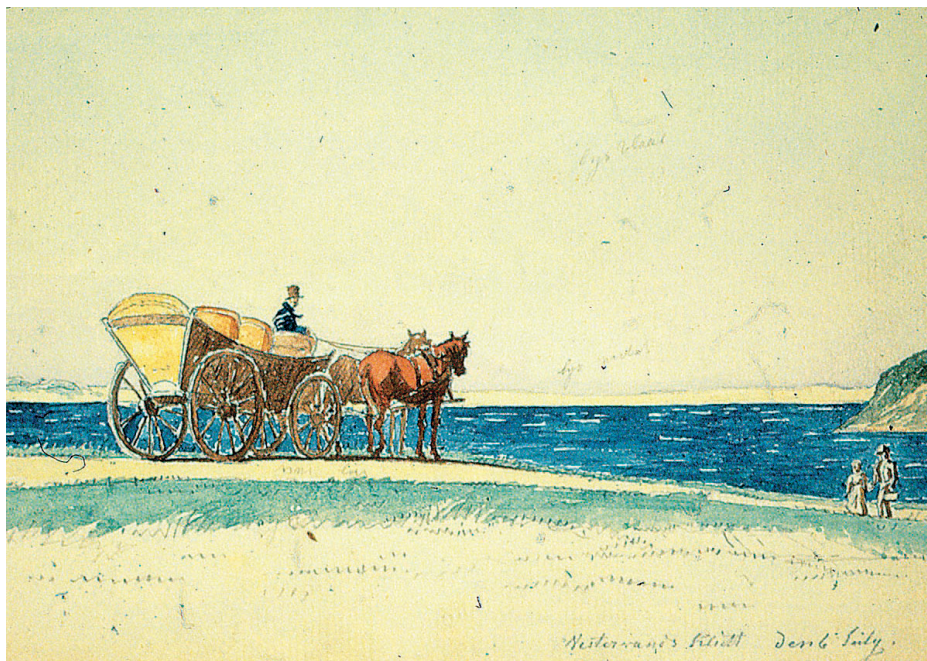
*Maleren Martinus Rørbye
har indfanget stemningen i
Thisted ved fjorden i 1830.*



på den ene side af Vesterhavet og af Limfjorden på den anden. Og her er koldt på grund af vestenvinden og meget sparsom trævækst. "For gigtpatienter og brystsvage er Thyland vist ikke gunstig", skriver Aagaard. Til gengæld hævdes i beskrivelsen, at der næppe findes noget sted i Danmark, hvor man lever bedre end i Thy. God mad og stærkt øl finder man på bordet hos de fleste – også blandt de fattigste. Det hævdes, at tjenestefolkene i Thy spørger til kosten, før end de spørger til lønnen. Fordi kosten er god, bliver den også angivet som årsag til, at langt færre karle og piger

forlader Thy, end man ser andre steder i Danmark. "Kun få begiver sig til Norge – og til Sjælland og København næsten ingen", hedder det hos Knud Aagaard.

Thyboerne bor godt på dette tidspunkt. De fleste bøndergårde er velbyggede. Foruden de "nødvendige" værelser, som Aagaard kalder dem, har bønderne sædvanligvis en stor stue og to gæsteværelser – som alle er pænt møblerede. Men det er ikke fordi, bønderne er specielt velhavende – men jævne og tålelige forhold lever de fleste under! Og hemmeligheden bag den gode levevis



Store dele af det vestlige Thy blev lagt øde af sandflugten, der hærgede egnen et par åhundreder. Maleren Martinus Rørbyes billede af turen fra Thisted til Klitmøller i 1830 viser et særdeles træfattigt landskab.

er, at man ikke lever over evne eller klæder sig i dyrt tøj og bruger penge på unødvendige ting. Det er meget sjældent, at man drikker kaffe og the. Det sker stort set kun ved festlige lejligheder som f.eks. et bryllup. Til gengæld flyder øllet i stride strømme. Men det er billigt, for man brygger selv sit øl.

Tøjet, man går i, er simpelt og som regel hjemmelavet. Normalt går en bonde i mørkeblåt vadmel – og skal han ud at rejse, kan han finde på at tage en kittel af lærred eller sejldug uden på.

Det fremhæves i beretningen, at bønderne i Thy ikke viser samme tegn på den underdanighed, som man ser i andre egne af Danmark. Her skal man huske på, at det kun er 14 år siden, at det såkaldte stavnsbånd var blevet ophævet. Indtil da var bønderne tvunget til at blive på deres hjemstavn – eller sagt med andre ord: De kunne ikke rejse bort fra det sted, hvor de boede, med mindre de fik en tilladelse af den godsejer eller herremand, på hvis gods, de hørte til. Stavnsbåndet var blevet indført i 1733 for at fastholde arbejdskraften

på godserne. Men netop i slutningen af 1700-tallet blev der i Danmark gennemført en række reformer, der gav bønderne friere vilkår. Foruden ophævelsen af stavnsbåndet blev det ældgamle fællesskab omkring dyrkningen af jorden ophævet. Nu blev den enkelte bondes marker samlet omkring gården, som han fik tilbud om at købe til selveje. Mange gårde blev flyttet ud af de landsbyer, hvor de før lå samlet. Denne proces – som i virkeligheden betød en kæmpe forandring af bøndernes daglige liv – fandt sted netop i disse år, hvor Knud Aagaard konstaterer, at bønderne i Thy netop ikke følte sig underkuede – sammenlignet med andre steder i landet – fordi godsdriften i Thy var ubetydelig! Andre steder i Danmark, hvor koncentrationen af godser var større, var bønderne blevet tvunget til at udføre slavearbejde for deres herremænd på godserne for at kunne leje/fæste jord til sig selv.

Nu her i 1802 var mange bønder – som nævnt – ved at købe deres egne gårde af herremændene for at blive selvejere – og det var ikke lige let for alle at skaffe pengene. Derfor var der mange, der havde haft det økonomisk bedre, dengang de ikke ejede – men fæstede – deres gårde.

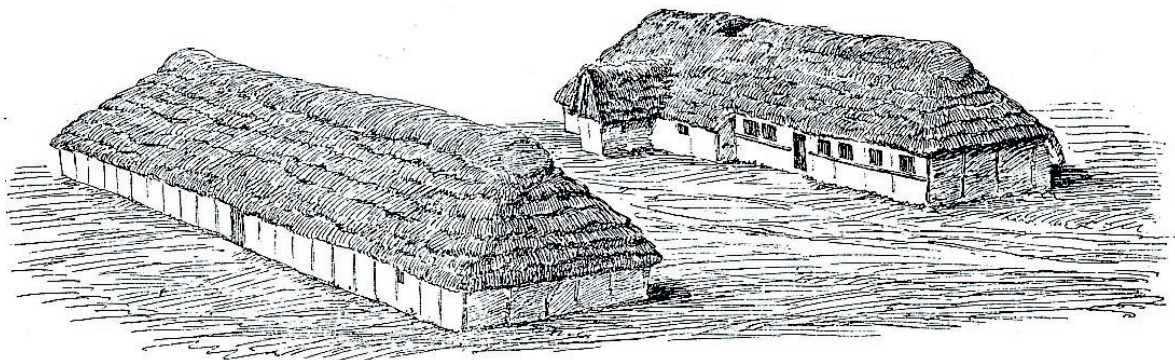
Det daglige liv på egnens bøndergårde var præget af megen husflid – ikke mindst blandt kvinderne, der bearbejdede ulden fra det store fårehold, som mange havde. En del af denne produktion af tekstil blev solgt enten som halvfabrikata eller som forarbejdede stoffer. ”De (kvinderne) sætter en ære i at overgå hinanden i klæder

og smukke mønstre, som deres egen flid har frembragt”, skriver Knud Aagaard, og fortsætter: ”En sådan foretagsomhed giver mange lejlighed til selv at tjene deres brød ved vævning. Af den årsag lærer mange bønderpiger væverhåndværket, når da disse som husmænds eller gårdmænds koner ikke længere kan gøre håndværk deraf, så forsømmer de alligevel ikke væven, men har den klar til eget brug. Ligesådan giver skrædderhåndværket mange kvinder deres levebrød”.

Knud Aagaard beretter, at det står dårligt til med handelen på egnen. Thisted Købstad ligger i et isoleret hjørne af Limfjorden og mangler en havn. Hovedårsagen til den ringe handelsaktivitet er, at det er vanskeligt for større skibe at nå til Thisted på grund af den lave vanddybde visse steder i fjorden. Derfor er skibsfarten på fjorden meget beskednen og består for det meste af at sejle korn fra Thisted til den større by Aalborg, der ligger ved porten til Kattegat – og så tage varer retur fra Aalborg.

Fraværet af en havn på fjordsiden af Thy opvejes til gengæld af den handel, der som tidligere nævnt fandt sted på Norge fra Vestkysten. Vi lader Aagaard som vidne berette om, hvorledes den blev opfattet i 1802:

”Mærkværdig er den sejlads, som føres fra Thylands vestkyst på Norge. Her trodser den foretagsomme strandbeboer alle naturens forhindringer. Han har her for sig en kyst, som er en skræk for enhver sømand, der helst undgår at komme den nær, og et så voldsomt hav, som ofte



Hovedparten af folk i Thy levede som bønder omkring 1800. Illustrationen viser, hvorledes en typisk gård så ud på denne tid. Huset er opført af bindingsværk. Stuehus og lade ligger overfor hinanden med en åben plads imellem. Den lille udbygning på sydsiden af stuehuset indeholder brønden, der er tilgængelig fra bryggerset. I taget ses lyrebulet, hvorigennem røgen fra ildstedet trak ud. Gården her lå lidt nord for Thisted by i landsbyen Tingstrup.

knuser de stærkeste skibe, der komme på grund, og ofte endog i stille vejr enten efter eller før stærk storm er så uroligt, at det kan høres 14 – 21 km bort. Men disse, som selv bygge deres skuder enten i Norge eller her på stranden, bygger dem sådan, at de selv i hårdt vejr sejler dem op på stranden uden at de tager skade. Af sådanne sandskuder er der i øjeblikket 12 i Thy: 7 ved Klitmøller, 4 ved Vigsø på Hanstholmen og 1 ved Stenberg. Disse skuder sejler kun på Norge og især til den sydvestlige del. Om Vinteren trækker man skuderne på land. Man forsamler 30-40 mennesker, som uden andre midler end tov og stænger trækker dem helt op til pakhusene. På samme måde bringer man den

igen i søen.

Til skade såvel for købmændene som de øvrige beboere i Thisted, men til gavn for landbeboerne, er det en gammel tilstået rettighed for disse skippere ved havet, at de må eksportere landets produkter og indføre træ, kalk og sten. Foruden korn opkøber skipperne derfor i landet smør, æg, saltet kød, flæsk og gæs, levende kalkuner, lærred, dynevår og hjemmelavet tøj.”

Knud Aagaard forklarer herefter, at Regeringen holder hånden over disse skudeejere, fordi de er livsvigtige for forsyningerne til Norge – specielt i krigstider. Derfor fik de også visse privilegier. Blandt andet skulle de ikke gøre krigstjeneste.

Om Thisted

I beskrivelsen af Thy fra 1802 konstateres det, at der i Thisted købstad bor 200 familier eller i alt 1068 personer. Det er gået ned ad bakke for byen, skriver Knud Aagaard, for der mangler ”nyttige Værksteder og deres virksomme Drift”. ”For 30 år siden” – hedder det i beretningen ” - taltes her 209 familier, deraf 6 skipper, 8-10 købmænd og 58 håndværkere. Som på engen i alminnelighed er der mange i købstaden, der tjener til livet ved at dyrke jorden omkring byen. Den såkaldte bymark.

Brændevinsbrænderi og salg af brændevin er næringsvej for 4 borgere. Men desuden brændes og sælges brændevin af 40 personer, her i blandt 2 købmænd, som har de største brænderier. I alt er der 70 brændevinskedler i Thisted.

Lige udenfor byen ligger 4 vejr møller.

Umiddelbart ser det ud til, at de fleste af Thistedes borgere har levet af at fremstille – og drikke – brændevin.

Men i årene efter gik det fremad. Der blev gravet kanaler, der gjorde det muligt at besejle den vestlige del af Limfjorden med større skibe. Da der blev anlagt en havn I 1841 kom Thisted ud af sin geografiske spændetrøje og voksede til en by på omkring 6.000 indbyggere i løbet af de næste hundrede år.

I 1802 ses følgende sammensætning af erhverv:

Skomagere 9
Herreskræddere 6
Kvindeskræddere 1 - for uden 6 kvinder, der lever af skræddersyning.
Klejnsmede 3
Grovsmede 2
Kobbersmede 2
Guldsmed 1
Gjortler 1
Bogbinder 1
Garmester 1
Maler 1
Feldbereder
Tømrere 13, hvor af de fleste også er snedkere.
Murmestere 3
Skorstensfejer 1
Rebslagere 4
Slagtere 2
Hårskærer 1
Bagere 2 - foruden 2 husbagere.
Rokkedrejer 1
Stråtækkere for byen 0
Drejlsvæver 1
Linnedvæversker 13
Sadelmagere 2
Hattemagere 2
Brolægger 1
Farver 1
Trykker 1
Handskemager 1
Bødker 1



Uddevalla i början av 1800-talet

Bakgrund

När Uddevallas stadsprivilegier bekräftades av den danske kungen Hans den 19 december 1498, var Uddevalla en norsk stad med ursprung i den handelsplats som uppstått där sjövägar och landsvägar korsades i det inre av Byfjorden.

Stavningen Uddewalla eller Uddevalla infördes sedan staden blivit svensk 1658. På den norska tiden, med påverkan från Danmark, kunde namnet stavas Oddevold (som ett fotbollslag idag), Oddewalla eller Oddewald.

Med undantag för åren 1523-1532, då Sverige genom Gustav Wasa erövrat norra Bohuslän, var Uddevalla en norsk stad i 160 år, fram till 1658.

När så Uddevalla detta år blev svenskt miste staden sin stapelfrihet, rätten till utrikes handelsjöfart. Den hade varit stadens viktigaste näring, och resten av 1600-talet och en bit in på 1700-talet stagnerade Uddevalla som nu inte längre hade någon handelsflotta.

Den 30 november 1718 (enligt norsk tideräkning den 11 december) sköts den svenske kungen Karl XII till döds vid Fredrikstens fästning i norska Halden. Detta skulle komma att bli en vändpunkt för Uddevalla. Den döde kungen fördes först till Uddevalla, där han balsamerades. På Uddevalla torg utropades kungens syster till ny regent i Sverige. På våren 1719 fick Uddevalla tillbaka den viktiga stapelfriheten.

Nu inleddes en fantastisk välgångsperiod för Uddevalla. I mitten av 1700-talet började den längsta sillperioden i Bohuslänns historia och samtidigt sköt importen och exporten av varor över Uddevalla fart. Sillen kokades till tran eller saltades.

Andra hälften av 1700-talet kom med rätta att kallas Uddevallas guldålder. Staden blev Sverige-Finlands tredje största hamnstad efter Stockholm och Göteborg. Utvecklingen under slutet av 1700-talet pekade uppåt på alla sätt. Ingen kunde ana vad det tidiga 1800-talet skulle ha i beredskap.

De tre olyckorna

Mellan åren 1800 och 1808 inträffade nämligen tre händelser som innebar enorma bakslag för Uddevalla. Historieböckerna talar om Uddevallas tre olyckor.

År 1800 invigdes Trollhätte kanal, och följden blev att den så viktiga exporten av skog och järn från Värmland, som dittills skeppats ut över Uddevalla, nu i stor utsträckning gick staden förbi och istället gynnade Göteborg.

År 1808 upphörde plötsligt den långa sillperiod som varit så lyckosam för Uddevalla. Sillfisket hade i sextio år varit en betydande inkomstkälla även för gemene man men nu upphörde sillstimmen att gå in i skärgården.

Men den värsta av de tre olyckorna var den stora stadsbrand som inträffade den 29 juli 1806 och som Götheborgs Allehanda skrev så här om:

"Uddevalla, d 4 aug. Bland de eldsvådor, som i mannaminne övergått vårt kära fädernesland, lärer föga någon kunna jämföras med den, vilken d. 29 i sistlidne månad träffat Uddevalla.

Kl. 5 om morgonen förmärktes, att eld kommit lös uti Apotekaren P J Bergii vid Långgatan belägne ladugård; och ehuru klämtning och trumslag genast skedde, samt stadens 5 sprutor och brandsegel med möjligaste skyndsambet voro till hands och sattes i bruk, hade likväl elden redan vunnit den styrka, att inga medel eller människokrafter kunde dämpa den samma eller hindra dess vidare utbredande över hela staden; så att ehuru vinden låg utåt saltsjön, icke mer än 4 smärre hus från de härjande lågorna skonades, och att varken stadens vackra och med utmärkt gott orgelverk försedda kyrka, samt på flera famnars avstånd å ett berg uppförde klocktorn med 4 klockor, eller publika byggnader av råd- och packbus samt järnvåg, präst- och skolebus, jämte här inrättat länslasarett, kunde från den allmänna förödelsen räddas.

Icke nog härmed; elden utbredde sig ock till de utom stadens sjöbom belägne platser och där uppförde husbyggnader, så att kronomagasinet med dess spannmålsupplag, beck- och smältbuset, manufaktursmidets förvaringsrum,

tjärbovet och stora reparebanan tillika med de på berörda platser upplagda större partier av plankor och bräder samt beck och tjära, jämte betydliga lager av spannmål, hampa och tågvirke, ävensom byggnaderna å landeriet Walkesborg och handlanden Collings nära staden belägna salteri, blevo ett rov för lågorna.

Stadens bägge bryggor, åtskilliga prämar, därav 2:ne mudderprämar och båtar i hamnen liggande, avbrunno dels tomma, dels med bärgad egendom uti; och då även eld kastades till ett och annat av de nära 1/4 dels mil från staden vid Skeppsholmen liggande fartyg, men av där ombord varande folk hindrades från antändning, kan man om denna brandens häftiga och våldsamma framfart göra sig en någorlunda livlig föreställning.

Huru elden kommit lös, är ännu icke bekant, men undersökning härom är redan anbefalld och företagen. Stadens invånare äro således nu utan bus och hemvist, de flesta eller de som icke kunde inrymma sig i de få utom staden varande hus, äro med sin bärgade ringa egendom utflyttade på ängar och öppna fält, dit även en av elden skadad mansperson, och hus-trur, som nyligen fött barn, måste utflyttas, och barn dagen efter eldsvådan blivit döpta.

En myckenhet bärgat hö uppbrändes; oslagne ängar skadades av körslor och tramp, så att därå föga någon höbärgning är att vänta; och många även av de förmögnaste stadens invånare voro de första dagarna försatte i brist på bröd och andra livsmedel.

Med ett ord; nöden är allmän och kan icke beskrivas; och utsikten för en annalkande vinter ökar bekymret, som tecknar sig i mångas ansikten med förtvivlans drag.

Några närbelägna städer och närvarande resande, rörde av det ömma och kristliga medlidande för den nödställda nästan, varav svenska folket sig alltid utmärkt, hava ädelmodigt hastat med hjälp och undsättning, medelst gåvor av betydliga penningssummor och livsmedel samt barns emottagande; och har i synnerhet Göteborgs stad visat en frikostighet, som aldrig nog kan värderas; varjämte icke bör lämnas obemäkt Överste-Löjtnanten och Riddaren Baron Hjertas oförtrutenhet, som både i egen person och med betjänt och hästar vid bärgningen var behjälplig, även som flere av de vid dessa tillfäl-

len här befintlige resande. Igår hölls gudstjänsten på den avbrända stadens torg.

Länets vördade och aktade Hövding bar, oaktat sina många och viktiga ämbetssysslor, skyndat sig hit, och icke allenast med blödande hjärta samt ömmaste deltagande besett gruset och ruinerna av den fordom vackra och välbebyggda staden, utan ock med varmaste känsla uppmuntrat oss, att med bön och åkallan, hopp och förtröstan fly till den allsmäktige Guden, som efter den tuktan han i allvishet funnit gott att låta oss erfara, säkert meddelar hjälp, tröst och bugsvalelse.

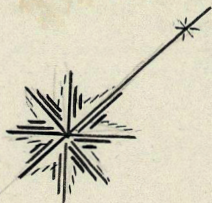
I samråd med Magistraten och Borgerskapet vidtager nu Länets Hövding de mått och steg, som omständigheterna och vår bekymmersamma belägenhet fordra.

Slutligen må anmärkas, att hettan under branden var uppdriven till den grad, att några på järnvägen upplagda spikkistor sammansmälte i klimpar.”

*Uddevalla år 1800.
Sex år före den stora
stadsbranden 1806.*

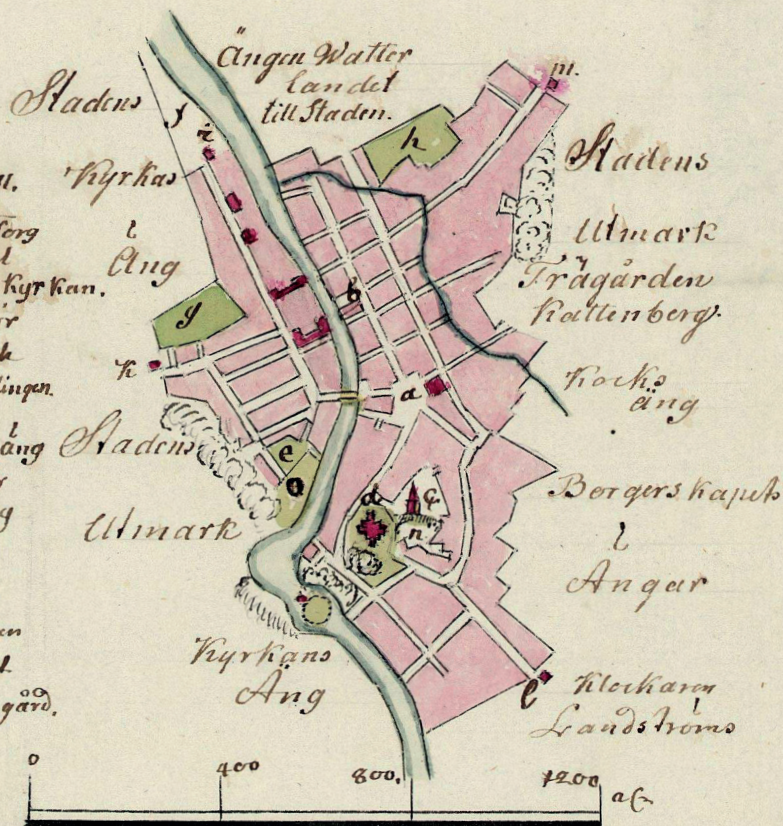
STADEN UDDEVALLA

uti allmänna Ord och försäkrings Verket finnes original.



Bestirifnungen.

- a Skedens Stora Torg
b Backartorget
c Klocktornet, d kyrk
e kyrkogård för
de fattige = och
Lands församlingen.
f Laffage Plats i
g fru Gronbergsgång
h Dancka Loff för
vallarens gång
i Dom Tullen.
k Söder Tullen
l östra Tullen
m norra Tullen
n agnäsbergel.
o kyrkans Frågård



Det var en total katastrof som drabbade staden. 4000 invånare miste sina hem. Bara fyra hus av 366 klarade branden. Endast ett människoliv gick dock till spillo. Det var styrmannen Witzbohl som "upbrändes i branden" som det stod i dödboken.

De flesta invånare hade knappt kunnat rädda någonting från sina hem. De första nätterna efter brandkatastrofen fick de sova under bar himmel.

Så snart nyheten om den stora katastrofen i Uddevalla spritt sig började olika insamlingar, och sammanlagt fick Uddevalla ta emot 43 749 riksdaler samt åtskilliga matvaror, bräddor och plank och mycket annat.

Brädorna och planken användes till att uppföra ett par stora baracker någonstans mellan Sörkällan och det dåvarande fattighuset, som låg på samma plats som senare tiders Kapellehem. Hur länge folk bodde i dessa baracker är osäkert, men de stod kvar tills Vänersborg 1834 drabbades av en lika förhärjande brand, då de flyttades dit.

Det holländska murtegel som fortfarande kan ses i flera Uddevallahus, t.ex. Rådhuset, förtjänar särskild uppmärksamhet. Staden fick rätt att tullfritt införa detta tegel som en hjälp till återuppbyggnaden. Att det blev just holländskt tegel kanske förvånar dagens Uddevallabor, men vi skall komma ihåg att det enklaste och bästa sättet att frakta dessa mängder av tegel var just med båt och i Holland fanns stora lager som bara väntade på att bli sålda.

Såväl svenska som finska och mer fjärran belägna städer ordnade insamlingar för Uddevalla.

Norska Tönsberg bidrog, Wolgast i Mecklenburg, Hamburg och London. S:t Petersburg samlade ihop 1 892 riksdaler, bland annat beroende på en händelse under Gustaf III:s krig mot Ryssland 1788-1790. Då hade nämligen några Uddevallaredare med gamla kontakter i S:t Petersburg låtit flagga om sina fartyg till dansk flagg och bröt den svenska blockaden av S:t Petersburg, som därmed fick välbehövliga varor.

Den var ingen vacker syn, den stad som förvandlats till en rad askhögar med ensamma skorstenar som enda tecken på att här stått över 360 boningshus och en lång rad magasin och fähus.

Minst 700 av Uddevallas 3 940 invånare lämnade den eldhärjade staden. Dessutom ökade dödstalen åren efter branden betydligt och mer än 200 Uddevallabor dog årligen medan födelsetalen minskade till dryga 100 födslar per år. Därmed sjönk befolkningen till ca 3 000 personer på fyra år.

Som vanligt var det de sämst ställda som drabbades hårdast av branden. Medan de rika borgarnas egendom i många fall var försäkrad, eller till dels belägen på landerierna runt om staden, kastades arbetskarlar och hantverkare, och kanske än mer de många änkorna med barn, ned i djupaste nöd. För dessa gick de små besparingarna liksom den mesta egendomen upp i rök och det var på fattighuset som många fler än normalt dog en för tidig död åren efter branden. På grund av undernäring och sjukdomar och på grund av vinterns kyla. Så bodde till exempel arbetskarlen Rasmus

Nilssons änka i ett skjul av bräder. Den av Magistraten tillsatta brandhjälskommittén skrev:

”För Committerade anmäldes, hurusom bland de personer, hwilka i Stadens hospital (fattighus) inqwarterat sig, oaktat sex gånger dem lemnad proviant med mera, likväl nu sådan uselhet i afseende på brist på snygghet och föda skall råda, at utan snar och werksam hjelp i bägge dessa afseenden nöden och eländet blefwe för stort ...”

”Sammanpackade och utan skötsel och efter-syn (som de äro) hafwa sjukdomar tagit öfwerhanden och många av dem aflidit.”

Det var inte heller de sämst ställda som kunde utnyttja de förmåner som kom staden till del genom tullfrihet på införsel av utländskt brännvin samt mursten och kalk. Inte heller hade de någon direkt nytta av skattelindringarna på nybyggnation och näringsverksamhet.

Däremot skapades förstås en massa arbetstillfällen när staden skulle byggas upp på nytt.

När nu hela staden utplånats passade man på att radikalt förändra stadsplanen, i förhoppning om att nya bränder inte skulle få så förödande konsekvenser. Ordentligt breda gator i ett rutnätsmönster, som utformats av ingenjör Sixtus redan efter 1690 års brand, kunde nu förverkligas i en ny stadsplan. Den ritades av kommissionslantmätaren J.P. Wessborg och lantmätaren Carl F. Jung och fastställdes 1807. Däremot blev det inget av med de kanaler som Sixtus hade föreslagit skulle genomkorsa stadens centrum.

Den nya stadsplanen med hamngatorna på

ömse sidor om ån och ett utvidgat fyrkantigt torg stämde illa med den gamla tomtindelningen. Därför blev det åtskilliga tvister när de nya tomterna skulle fördelas. Bland annat påbörjades ett 50-tal husbyggen enligt den gamla tomtindelningen och i flera fall stod de kvar i många år trots att de tog upp delar av de nya gatorna.

Men det var nu vår tids Uddevalla tog form. Gatusträckningarna och många av gatunamnen är desamma som i våra dagar. Tvåvåningshus skulle uppföras i sten, men så skedde inte alltid. Envåningshus i trä skulle vara reveterade korsvirkeshus. Detta för att inte eld så lätt skulle få fäste i väggarna.

Trots att det var krig verkar byggandet av den nya staden ha varit som intensivast 1808, då tillströmningen av främmande byggnadsarbetare tycks ha varit så stor att det irriterade stadens egna hantverkare. Det rådde lite av rallarstämning i Uddevalla.

Kyrkan återuppfördes på den gamla kyrkans murar, med ett antikt grekiskt tempel som förebild för portalen. I december 1811 stod kyrkan klar för invigning. Året innan hade arbetet med att bygga kajer längs åns stränder påbörjats. Delvis byggdes kajmurarna av sten som hämtades från klosterruinen i Dragsmark.

Rådhusets båda flyglar, som då var privatägda, blev liksom Hasselbackshuset klara 1814 medan huvudbyggnaden blev klar först 1818. Samtliga dessa liksom många andra byggnader, t. ex. Sjömanshuset på Söder, läroverksbyggnaden och det

Sillgrenska huset på Kungsgatan 30 respektive 34, sockerbruket som nu ingår i Agnebergsskolan och huset på Södra Hamngatan 14 uppfördes med det tidigare nämnda holländska teglet.

Bron vid Kungstorget, den så kallade Träbron, återuppbyggdes snabbt, även denna gång i trä, medan bron som förband Norra och Södra Drottninggatorna byggdes i sten och stod färdig 1810. Detta var en hög, brant bro som skulle göra det möjligt för pråmar och mindre båtar att passera upp i ån. Snöiga vintrar rådde en ständig konkurrens om bron mellan de vuxna, framförallt de med hästforor, och barnen. Barnen använde bron som kälkbacke, till stor förtret för många.

Uddevalla – slutpunkt för krig, startpunkt för fred

Varken tidigare eller senare har det glänt så mycket från så många i Uddevalla, som när staden 1814 stod värd och utgjorde utgångspunkt för Sveriges erövring av Norge.

I oktober 1813 hade kronprins Karl Johan (Jean Baptiste Bernadotte) och den svenska armén stått på den segrande sidan efter slaget vid Leipzig. Napoleons herravälde över kontinenten var i stort sett brutet. Danmark, som var Napoleons allierade, tvingades till freden i Kiel i december. Där tillerkändes Sverige rätten till Norge, som en kompensation för förlusten av Finland 1809.

Norge, som varit ett danskt lydrike i mer än 550 år såg nu sin chans och den 17 maj 1814

förklarade normännen sig självständiga. Detta kunde inte accepteras av Sverige.

Den heta sommaren 1814 passerade därför den största armén någonsin Uddevalla och en stor del av den inkvarterades dessutom i staden. Därtill kom det kungliga hovet, med Karl XIII, drottning Hedvig Elisabet Charlotta, kronprins Karl Johan och hans son Oscar i spetsen, samt regeringen och en lång rad utländska sändebud.

Den 21 juli anlände Karl Johan, och inkvarterades i handelsmannen Lars Wennerbergs hus vid torget, nuvarande Rådhusets västra flygel.

Karl Johans bud till normännen var att de måste ge upp sin nyligen i Eidsvoll antagna författning. Men några dagar senare fick han ett brev från Frankrike som kan ha spelat en avgörande roll för Norges framtid. Kronprinsens väninna, författarinnan Madame de Staël, vädjade till honom att acceptera den norska konstitutionen samt att bara besätta den norska tronen.

Kronprinsen lät sig uppenbarligen påverkas av brevet och hans sista bud före krigståget mot Norge var att landet skulle tillåtas ha en egen riksdag, Stortinget. Norge skulle få långt större möjligheter till självbestämmande än under den danska tiden.

Lördagen den 23 juli anlände den åldriga kungen till Uddevalla och dagen efter drottningen med sina respektive hov. Att det rörde som om stora följen illustreras av att enbart drottningens karavan bestod av sexton heltäckta och lika många halvtäckta resvagnar. Till dessa kom vag-

narna med bagaget.

Kungen och drottningen inkvarterades i det Åbergska huset som låg vid torgets sydvästra hörn. I detta behövde den skröplige kungen inte gå i några trappor. Kungshuset, som i dag ligger på samma plats, har fått sitt namn efter kungabesöket. Kungen följde trots sin bräcklighet anfalet mot Norge och under tiden ägnade sig drottningen åt kurbad och sällskapsliv på Gustafsberg. Där hade direktionen låtit uppföra ett nytt badhus för varma bad och det besöktes flitigt av alla tillresta. Dessa intensiva sommarveckor på Gustafsberg blev upptakten till badortens storhetstid under 1800-talets första hälft.

Medan svenska armén angrep Fästningsbyn i Fredrikstad från landsidan attackerades byn från älvsidan av svenska flottan. Efter fästningens fall tog sig svenskarna norrut mot Oslo och då slaget vid Moss slutat med norsk förlust beslöt prins Kristian att avstå från Norges tron.

Den 30 augusti återkom Karl Johan till Uddevalla och redan samma dag hölls tacksägelsegudstjänst i kyrkan med hela kungahuset, regeringen, generalstaben och hovet. På kvällen var staden upplyst till fest och på torget dubbade kungen såväl krigsmän som Uddevallabor till riddare.

Bland andra utnämndes hjältarna från det finska vinterkriget, amiral Puke (slaget vid Viborg) samt general Adlercreutz (slaget vid Lappo) till grevar. Sedan denna dag har Sverige levt i fred.

I början av september 1814 infann sig åter vardagen i Uddevalla och Bohuslän. Dock med den skillnaden att Svinesund inte längre var en gräns som skilde två länder utan en fjord i ett unionskungadöme. Aldrig mer skulle det bli krig mellan de två brödrafolken även om det skramlades med vapen när unionen efter vissa konvulsioner upplöstes 1905. Att det gick som det gick kan i hög grad tillskrivas den norska konstitutionen antagen i Eidsvoll den 17 maj 1814. En grundlag som Karl Johan, måhända efter Madame de Staëls vädjan, aldrig ändrade på.

KÄLLOR:

Historien om Uddevalla (Ulf G Eriksson, Gunnar Klasson 1995)

Uddevalla stads historia del III (Sten Kristiansson 1956)



Mosfellskommun i början av 1800-talet

Island var från början ett fritt land

Under slutet av 800-talet blev Island koloniserat. Det var huvudsakligen folk från Norge och de Britiska öarna som ville utforska nya platser. Landet var fritt, i den meningen att det inte tillhörde något annat rike, tills 1262 då islänningarna ingick avtal med Håkon den gamle, kung af Norge (Gamli sáttmáli). Det innebar att Norges kung också blev Islands kung och islänningarna betalade skatt till Norge. Norge varsamtidigt förpliktat att segla till

Island med nödvändiga varor. Kontraktet fullbordades 1264 då Magnus Lagaböte var kung i Norge. På Island skulle isländska lagar gälla. Manuskript till en av lagböckerna blev nedtecknad i Mosfells kommun, som då kallades Mosfellssveit, på gården Reykir och kallas Reykjabok. (Mosfellskommun används här som kollektiv benämning för Mosfellshreppur, Mosfellssveit och Mosfellsbær, som kommunen har hetat genom tiderna.)



Reykjabok. En av de isländska lagböckerna blev skriven på gården Sudur-Reykir i Mosfellskommun i slutet av 1500-talet. Manuskriptet som bevaras i Arne Magnusson Institut i Reykjavík är rikt dekorerad med bilder. Denna bild visar män som styckar en val som har funnits på stranden. Det ansågs till stor fördel för de som ägde en strandremsa att kunna bitta en död val på stranden.

Norge blev 1380 en del av Danmark när Håkon VI Magnusson, kung av Norge, gifte sig med Margrete Valdemarsdatter, prinsessa av Danmark. Deras son Olaf blev kung i Danmark och när Håkon dog blev Olaf även kung i det förenade riket Danmark-Norge. Island följde med och därmed blev Island en del av Danmark.

Flera länder i Europa drev handel med Island under 1400- och 1500-talet, men i början av 1600-talet införde den danska kungen handelsmonopol på Island. Endast statsborgare i Danmark hade tillstånd att bedriva handel med islänningar och handelsrättigheter såldes till olika bolag och företag.

Island blir en "fri" stat under sommaren 1809

De nordiska länderna deltog i flera krig från 1500-till 1800-talet. Under Napoleonkrigen från 1803-1815, tog Danmark ställning för Frankrike mot England efter att engelsmännen hade bombarderat Köpenhamn hösten 1807. Detta betydde att Danmark och England kom i krig. Engelsmännen härskade på havet och konfiskerade danska handelsbåtar på väg till Island med varor. Följderna blev brist på nödvändiga varor som i sin tur orsakade inflation och hungersnöd. En engelsk rövarkapten, Thomas Gilpin, seglade från England till Island i juni 1808 och tog den isländska "statskassan" i beslag; en kista med 35.000 riksdaler (denna skatt kallades Jordboks-fonden – Jarðabókarsjóður). Rövaren Gilpin blev åtalad i

England och fick lämna tillbaka pengarna.

Under sommaren 1809 blev Island en fri stat under drygt en månad. Man har ingen information om hur den fria statens ställning påverkade befolkningen i Mosfellskommun. Utvecklingen var en del av det internationella händelseförloppet. Den



Jørgen Jørgensen. Den danske äventyraren och piraten Jørgen Jørgensen var inspirerad av den franska revolutionen. Under sommaren 1809 tog han, med ett fåtal livvakter, makten på Island och kallade sig kung.

danske äventyraren och piraten Jörgen Jörgensen (1780-1841), född i Köpenhamn, anlände sommaren 1809 tillsammans med en engelsk handelsman. Den engelske handelsmannen ville gärna handla med islänningar men fick inte tillstånd. Inspirerad av den franska revolutionen tog Jörgen Jörgensen makten på Island och meddelade att han nu var landets kung. Han blev känd som Jörundur hundadagakonungur, Jörgen Hunddagakung, vilket syftar på att han var regent under den tid när Hundstjärnan syntes på himlen, från 25 juni till 22 augusti. Jörgen ville i många hänseenden öka frihet och demokrati på Island. Hans regeringstid blev dock kortvarig. Han blev avsatt av en engelsk kapten som återinförde den tidigare ordningen i landet, efter att engelsmän hade fått tillstånd att handla med islänningar. Islänningar fick inte fri handel med alla länder förrän genom lagstiftning år 1854.

Under slutet av 1700-talet diskuterade man möjligheten att upprätta en militärstyrka på Island. Militärstyrkan skulle försäkra landets inre och yttre säkerhet. Till militären skulle man värva ett antal unga män, och gevär och andra vapen skulle förvaras i landets kyrkor. Förebilden kom delvis från Norge. Regeringen i Köpenhamn fann dock idén för dyr. Denna militära styrka skulle ha kunnat motstå Jörgen Jörgensens livvakter som utgjordes av endast 9 personer. Konstnären Kristin Arngrimsdottir har återgett i bild några medlemmar av denna militärstyrka så som hon föreställde sig den. Island har aldrig haft vapnade styrkor i någon form.

De formella banden mellan Danmark och Island minskade gradvis från slutet av 1800-talet tills dess att Island blev en självständig stat år 1918 och en republik blev det under andra världskriget år 1944. Varje år den 17 juni firas denna händelse.



Militärstyrka skulle upprättas på Island i slutet av 1700-talet. Gevär skulle förvaras i kyrkorna. Detta blev inte av och Island har aldrig haft en armé.



En fårvaktarpojke med bund passar bondens får på Mosfellskommuns betesmarker och en grupp resenärer rider förbi. Lammen skildes från tackorna, tackorna mjölkades och av mjölken tillverkade man ost och smör. Bilden är ritad av August Mayer året 1836.

Kommunerna och befolkningen

Kommunindelningen är på Island som i Skandinavien en urgammal företeelse. Kommunerna fanns redan när lagen om skatttjänst infördes år 1096. Invånarna i en viss kommun hade flera skyldigheter; bland annat att försäkra försörjning av invånare som så behövde.

Under koloniseringstiden delades äganderätten av landet mellan ett flertal bönder. Under århundradens lopp flyttades äganderätten av gårdar och flera ekonomiska förmåner till kyrkan och senare kungen. Denna gradvisa åtgärd genomfördes med

uppköp, donationer och konfiskering.

Ett av landets största och rikaste kloster, Viðeyjarklaustur, stiftades år 1225 på ön Viðey (Vedö) i Mosfellskommun, numera tillhörande kommunen Reykjavík. Fram till år 1550, när reformationen ägde rum och katolska kyrkan på Island blev luthersk, hade klostret på Viðey tagit 80% av Mosfellskommuns ca. 40-tal gårdar i sin besittning. Med reformationen konfiskerade Christian den III, kung av Danmark, alla gårdar som tillhörde klostret och katolska kyrkan, plus kyrkans andra ägor på Island. I ett svep flyttades ägandet av de flesta gårdar från kyrka till kung. Ett flertal bönder

*Miðdalur, en av de
knappt 40 gårdar som
fanns i Mosfellskommun
i början av 1800-talet
– och finns än i dag.*

*Two of the royal roads from
the capital Reykjavik
went through the commune.*

*One of these roads went
by the farm Miðdalur.*

Fishermen from the north

and western parts of the country often stopped on the way to the fishing grounds near Mosfellskommun. Farmers in the commune earned money by providing feed for the horses when they stopped at Miðdalur. The picture was painted by August Mayer in 1836.



i kommunen, som arrenderade dessa gårdar och hade betalat skatt till kyrkan och klostret i Viðey, betalade nu skatt till den danska kungen i stället. Bönderna fick även bistå med obetalt tjänstearbete av olika slag.

I början av 1800-talet var en stor majoritet av bönderna i Mosfellskommun livegna bönder som arbetade för den danska kungen. Klostret på Viðey hade stiftat ett sjukhus, som kan sammanliknas med dagens vårdhem eller ålderdomshem.

Under mitten av 1700-talet hade sjukhuset flyttats till gården Gufunes i Mosfellskommun. De som framför allt hade rätt att vistas på Gufunes-hospital var bönder som hade besuttit kungens gårdar. Men för att spara pengar beslutade regeringen i Köpenhamn att stänga Gufunes-hospital. Fram till mitten av 1800-talet användes det belopp som tidigare gått till sjukhusverksamheten som underhåll till äldre och sjuka.

Mosfellskommun omkring 1814

I slutet av Napoleonkrigen år 1815 var Mosfells kommun en landsbygds kommun. Nästan alla invånare i kommunen var sysselsatta med lantbruk. De som hade andra sysslor var ämbetsmän och präster, som dock också hade lantbruk som delsyssla. Om prästen Auðunn Jónsson (1770-1817) som bodde på prästgården Mosfell stod det i folkräkningen 1801: "lever med familie af jordbrug og undertiden fiskerie." En stor del av bönderna och deras drängar i Mosfells kommun arbetade som fiskare under del av året, framför allt vinter och vår.

I folkräkningen från 1822 fanns i de flesta hushåll en bonde, hans fru och deras barn samt en tjänstepiga och en dräng. Runt 5% av befolkningen i kommunen var fattighjon. Samma år fanns i folkräkningen en präst, en fjärdingsman, en bokbindare och en assessor. Bokbindaren Þórarinn Sveinsson (1778-1859) har antagligen också sysslat med jordbruk på sin gård Varmá, men assessoren Bjarni Thorarensen (1786-1841), som bodde på gården Gufunes omkring 1814, arbetade endast som jurist och var domare vid landets högsta domstol. Han var en mycket sträng domare och anhängare av envælde, men trots det en av landets främsta romantiska diktare under sin tid.

Assessor Bjarni flyttade år 1800 från huvudstaden Reykjavík, som då hade endast 450 invånare, till landsbygds kommunen Mosfells kommun.



Bjarni Thorarensen, assessor och romantisk diktare i Mosfells kommun.

Han ogillade utsvävningarna och korruptionen i Reykjavík, eller som han skrev: "Reykjavík förgiftar Sydlandet ... dit flyttar lata, lösdrivande män och skurkar." Därför ville han bo utanför huvudstaden.

Följande tabell visar hur befolkningen i Mosfells kommun delades i yrkesgrupper:

Befolkningen i Mosfellskommun efter yrke under åren 1703-1822

Yrkesgrupper	1703	1801	1822
Bönder	50	38	35
Husmödrar	51	37	35
Tjänstekvinnor	52	53	44
Drängar	28	34	38
Barn och fosterbarn			
16 år och yngre	94	129	90
Fattighjon	32	11	13
Övriga	15	6	4
Totalt	322	308	259

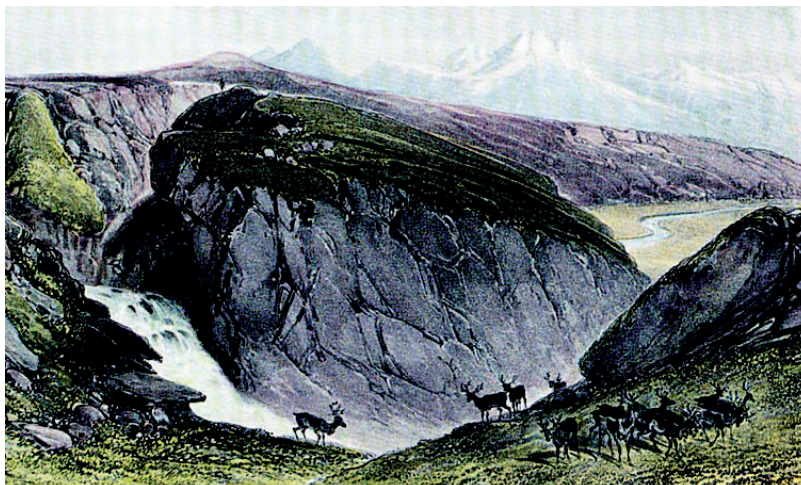
Folkräkningen från 1703 visas som jämförelse eftersom den är mycket enastående. Den lär vara den första heltäckande folkräkningen i hela värl-

den som gällde för en hel nation. Året 1703 var Islands befolkning drygt 50.000 personer.

1700-talet var ett mycket mörkt århundrade för islänningarna. Pester, fårsjukdomar, jordbävningar och vulkanutbrott drabbade landet med jämna mellanrum. Folk och kreatur dog som flugor. Utländska fårsorter importerades för att förbättra den isländska ullen, men det medförde olika sjukdomar som drabbade de inhemska djuren. Året 1778 fick bönder i Mosfells kommun slakta alla får i ett försök att utrota sjukdomar.

Under tiden 1783-1784 inträffade på sydöstra delen av Island ett av de värsta vulkanutbrotten i historisk tid på jorden. Svavelhaltig aska breddes över hela landet, och även utomlands. Året 1784

En gång i tiden fanns det renar i Mosfells kommun. På grund av hårda tider importerade man renar från Skandinavien till Island under åren 1771-1787. De placerades delvis på östra Island men också i Mosfells kommuns betesmarker. Ritningen visar en flock renar öster om kommunens betesmarker 1836. Dessa renar försvann från Mosfells kommun omkring 1920, men finns fortfarande på östra delen av landet. Bilden är ritad av August Mayer året 1836.



hade 54% av korna i Mosfells kommun dött, 86% av alla hästar, 77% av de vuxna fåren och 92% av lammen. Pengar samlades in i kyrkor i Danmark för att hjälpa islänningarna. Men skeppet som seglade med hjälpmedel från Köpenhamn i november kom fram till Island först i april året efter. Historien har även hävdats att fall av aska från detta vulkanutbrott orsakade dålig skörd i Europa som i sin tur blev upptakten till den franska revolutionen 1789. Under 1790-talet hade bönder i Mosfells kommun stora problem och bekymmer. Enligt brev från kommunens ämbetsman 1792 behövde

152 personer hjälp för att kunna överleva, eller drygt hälften av invånarna i kommunen.

De första två årtiondena på artonhundratalet var mycket svåra för islänningar. Befolkningen i Mosfellskommun minskade mellan 1801 och 1822 med knappt 50 personer eller ca. 16%. Man anser att ca. 450 personer i landet svalt ihjäl året 1803. Orsaken kan delvis skyllas på Napoleonkrigen. Handel med utlandet minskade kraftigt när köpmän inte kunde segla med varor till Island. Även om engelsmän hade kontroll på havet var de antagligen



*Husandakt i ett hem
ca. 1836. Familjen
och andra boende
lyssnar när bonden
läser. De har väntat,
även om det brinner
i eldstaden. Hunden
ligger på golvet med
sina valpar och man
kan se olika verktyg
och husgeråd runt
omkring.*



Gatubild från Reykjavik 1836. Vid huvudgatan Aðalstræti ser man både trähus och de traditionella isländska gårdsbyggnaderna. De var till stor del byggda av torv, men med en gavel av trä och kallades torvhus. Den danska flaggan, Dannebrog, finns på sin plats.

mera intresserade av att jaga den franska flottan än att förmedla nödvändiga varor till Island.

Ingen skola fanns i Mosfells kommun i början av 1800-talet. Präster fick till uppgift att se till

att barnen kunde läsa och lärde sig tillräckligt i kristendomskunskap för att kunna konfirmeras. I Upplysningstidens kölvatten grundades det första biblioteket på Island 1790. På den tiden var biblio-

tek inte avsett för allmänheten och i Mosfellskommun var medlemsskapet begränsat till tre ämbetsmän. Mosfellskommun hade i början av 1800-talet två socknar med var sin kyrka, men de hade en gemensam präst.

Mosfells kommun ligger närmast intill huvudstaden Reykjavík, som grundades 1786. Mosfellskommun nämndes i århundraden Mosfellshreppur eller Mosfellssveit. När kommunen år 1987 hade drygt 4.000 invånare, beslutade kommunstyrelsen att den skulle få stadsrättigheter och kallades efter det Mosfellsbær. Det har varit till fördel för invånare i Mosfells kommun att bo nära huvudstaden Reykjavík, men det har också haft sina nackdelar. Apingi (Riksdagen) har gradvis flyttat kommunens gränser mellan Reykjavík och Mosfellskommun till fördel för huvudstaden. Stora landsdelar som tillhörde Mosfellskommun har på det sättet blivit del av den växande huvudstaden Reykjavík. Det skedde till största del på 1900-talet och kommer inte att behandlas här.

Året 1814 var befolkningen i Mosfellskommun ca. 250 personer eller 0,53% av hela landets befolkning. Jämförelsevis bodde året 2013 drygt 9.000 personer, eller 2,8% landets befolkning i kommunen.

KÄLLOR

Anna Agnarsdóttir, „Gilpinsránið 1808“ Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess 4, s. 61-77.

Bjarki Bjarnason og Magnús Guðmundsson, Mosfellsbær. Saga byggðar í 1100 ár. Þjafi ehf. Reykjavík 2005.

Bjarni Thorarensen, Bréf II., VI. Jón Helgason bjó til prentunar. Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga XIII og XIV. Kaupmannahöfn 1943. Ljósprentað í Odda í Reykjavík 1986.

Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson, Ísland saga til okkar daga, Reykjavík 1991.

Íslandsmyndir Mayers 1836. Gerð af Auguste Mayer o.fl. í leiðangri Paul Gaimards um Ísland fyrir 150 árum. Höfundar texta: Árni Björnsson og Ásgeir S. Björnsson. Umsjón: Ásgeir S. Björnsson. Litun myndanna: Guðrún Rafnsdóttir. Bókaútgáfan Örn og Örlygur hf. Reykjavík 1986.

Lýður Björnsson, „Heimavarnarlið Levetzows og her Jörundar.“ Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess 4, bls. 42-59.

Manntal á Íslandi 1801, Suðuramt, Reykjavík 1978.



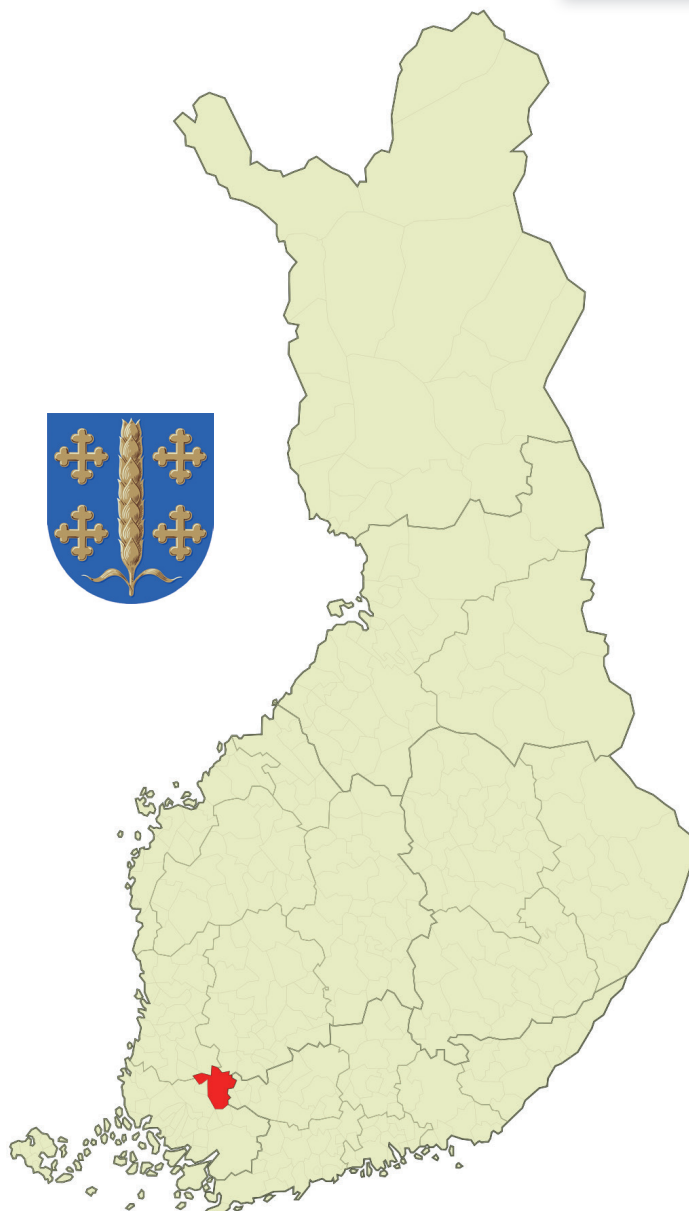
Loimaa

Loimaa er en innlandsby: se kartet. I 2009 skjedde det en omfattende kommunesammenslåing og byen har i dag ca. 17 000 innbyggere. Det er en finskspråklig by.

Fram til 1809 hørte Finland til Sverige, men etter "finska kriget" i 1808 måtte svenskene avstå landet til Russland. En landdag ble sammenkalt i 1809 i Borgå (Porvoon valtiopäivät). Her møtte 4 stender – slik det hadde vært i Sverige: adel, geistlighet, borgere og bønder. Men en stor del av befolkningen falt utenfor standssystemet. Tsaren var representert i Finland med en generalguvernør. På landdagen erklærte tsar Alexander 1. At han ville respektere landets lover, religion og språk.

I begynnelsen av 1800-tallet var det nærmere 8000 innbyggere i Loimaa, men krig og høy dødelighet førte til et demografisk tilbakeslag. (Let opp ordet "demografisk"). Etter at Finland ble underlagt Russland begynte befolkningen å vokse. Husmannsvesenet ble mer utbredt og før 1860-tallet nærmet det seg 13000 innbyggere. Fram til 1840-tallet varierte innflytting og utflytting, men uten stor betydning. På 1860-tallet døde 1500 mennesker i Loimaa på grunn av hungersnød. Etter midten av 1800-tallet var det en vedvarende utflytting slik at befolkningen minsket med ca. 60 personer pr år.

Etter hungersnøddårene ble befolkningen stadig større. Tendensen ble forsterket av utvik-



lingen av industri, transport/samferdsel, handel, treforedlingsindustri, skogsarbeid og jordbruk.

På 1800-tallet var det ca. 400 selvstendige gårder i Loimaa og omegn. Før 1860-tallet var Alastaro, Mellilä og deler av Ypäjä en del av Loimaa. I 1862 skilte Alastaro seg fra Loimaa, året etter ble også Metsämaa skilt fra.

Den nåværende kirken i Alastaro var tidligere hovedkirken i Loimaa og omegn.

På slutten av 1800-tallet ble det grunnlagt en del mekaniske verksteder og treslipeindustri.

På 1800-tallet bodde folk på den finske landsbygda i en-etasjes tømmerhytter. Alle vinduer var

skattelagt, såkalt vindusskatt. Bønder og husmenn spiste grøt, brød, velling og grønnsakbuljong. Loimaa var første og fremst et jordbruksområde. Arbeid på gårdene (innhøsting, hesjing) ble ofte gjort ved dugnad. Det ble hovedsakelig dyrket rug og bygg. De første jordene ble ryddet i skrått terreng da dreneringsteknikken (slå opp dette ordet) var primitiv. Industrialiseringen gikk langsomt og jordbruk fortsatte å være hovednæringen.

De store elvene var viktige transportårer i et veiløst terreng. Jernbanen kom i 1876 og det ble et vendepunkt i utviklingen.



GRUNNLOVSJUBILEET 1814-2014

Da Norge gikk inn i året 1814, var landet en del av dobbeltmonarkiet Danmark-Norge. Kongen var eneveldig, det vil si at det ikke var noen folkevalgt forsamling som deltok i styret av landet. Ved utgangen av året var Norge en selvstendig stat som hadde felles konge med Sverige. Vi hadde en grunnlov som bestemte at den lovgivende og bevilgende myndighet skulle ligge i en folkevalgt forsamling: stortinget. Men på langt nær alle hadde stemmerett. Alminnelig stemmerett for kvinner og menn fikk vi først i 1913.